

Magyarország a második világháborút a vesztes Németország oldalán fejezte be. A vereségért és a megszállás hátrányaiért nem azok a felelősek, akik az összeomlás után vagy a megszállás kényszere alatt politizáltak, de elszenvedői azok az egyszerű emberek lettek, akik a döntésekben nem kaptak szerepet.¹ Amikor 1945. január 20-án Moszkvában aláírták a fegyverszüneti egyezményt, a Dunántúlon még folytak a fegyveres harcok. A fegyverszünet nem vetett véget a háborús állapotnak, ezért a szerződő felek között továbbra is a nemzetközi jognak a háborúra vonatkozó szabályai maradtak érvényben – természetesen a fegyverszüneti egyezménybe iktatott módosításokkal. A fegyverszüneti egyezmény a háborúban vesztes ország kötelezettségeit foglalta össze. Végrehajtását a szovjet vezetéssel létrehozott Szövetséges Ellenőrző Bizottság (a továbbiakban: SZEB) felügyelte. Feladatai megvalósításáról a központi szervei és a vármegyei teljhatalmú megbízottjai révén gondoskodott. Az újjászerveződő közigazgatás mellett, a mindennapi élet számos területére közvetlenül is hatást gyakorló szervezet, meghatározó szerepet töltött be a Vörös Hadsereg (VH) ellátására és a jóvátételre történő szállítások koordinálásában.

A jelen dolgozatban a VH ellátásából Sopron vármegyére, ezen belül a Csepregi járásra háruló kötelezettségeket, illetve a teljesítésük körülményeit kívánjuk bemutatni. Elsősorban levéltári források alapján azt igyekszünk összegyűjteni, hogy ez a két kötelezettség milyen súlyos terheket rakott a termelőkre. Arra is rámutatunk, hogy a VH ellátása mezőgazdasági termékek felhasználása szempontjából gyakran megelőzte a közellátás feladatait, de mindenképpen és jelentősen rontotta annak eredményességét. E kötelezettségek teljesítése számos nehézséggel járt, jelentős anyagi kárt okozott a termelő gazdáknak, továbbá megnehezítette a gazdálkodás háborút követő újjászervezését, a gazdálkodás stabilizálására irányuló törekvéseket.

Témánk szempontjából a fegyverszüneti egyezmény 11. és 12. §-ában foglaltak a meghatározóak. Előbbi a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokságnak és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szükségleteinek (üzemanyag, élelmiszer, stb.) kielégítéséhez szükséges javak biztosításáról intézkedett, utóbbi a jóvátétel 300 millió dolláros összegéről szólt, amelyből 70 m\$ Jugoszláviát, 30 m\$ Csehszlovákiát és 200 m\$ a Szovjetuniót illette. Ez utóbbi kötelezettség tartalmát az 1945. június 15-én aláírt magyar–szovjet jóvátételi egyezmény váltotta át árucikkeké. A teher súlyát jól mutatja, hogy 1945 első tíz hónapjában az államháztartás közel 6,5%-át, októberben 7,2%-át kellett erre fordítani. Az

¹ *Glatz Ferenc*: Magyarország a szovjet zónában és a rendszerváltásban, 1945–1990. Történelmi Szemle, 2010. 1. sz. 1-11. p. 1. p. Ő a rendszerváltás előtti időszak meghatározó tényezőinek a háborús vereséget, a szovjet megszállást és a kisállamiságot tekinti.

1946–1947. gazdasági évben a jóvátételi és a megszállási költségekből 26% esett a VH ellátására. Ez több, mint kétszerese volt az adott időszakra eső mezőgazdasági jóvátételi tehernek.²

Míg a háborús károkkal és a jóvátétellel számos publikáció foglalkozik, addig a VH ellátásával kapcsolatban igazán kevés forrás, feldolgozás található a szakirodalomban. A jóvátétellel foglalkozó tanulmányokban a szerzők főképp értékelemzéssel, ennek hatásaival, valamint az ipart, közlekedést érintő kötelezettségekkel foglalkoznak, a mezőgazdaság területét alig érintik.³ A fenti két kötelezettség a gazdálkodókra nehezedő terhek szempontjából összefügg, ezért együttes tárgyalásuk indokolt. A témát hármas tagolásban kívánjuk bemutatni. Az ún. *hadszintéri* igénybevétel után a *VH ellátására* szabályozott módon megvalósuló, azt követően pedig a *jóvátételre* történő beszolgáltatásokat ismertetjük.

A hadszintéri igények

Sopron vármegye területén március 28-tól április 1-jéig haladt át a front.⁴ A Vörös Hadsereg Bécs felé támadó csapatai átlagosan egy-egy nap alatt jutottak túl a vármegye községein, míg országos átlagban ez 11 napra tehető. Ugyanakkor a kárt szenvedett épületek 14,98%-os aránya alig marad el az országos 16,56%-os értéktől.⁵

A Vörös Hadsereg ellátásáról a frontvonal 100 km-es sávjában, az ún. hadművelési területen, a hadtápszolgálat közvetlenül gondoskodott. Így 1945 áprilisában még az egyes katonai parancsnokságok foglalmazták meg az igényeiket, illetve részben ki is fizették a számukra leszállított árukat. A vármegyét és a járást érintő ilyen igénybevételeket a háborús károk közé kell sorolnunk.

A Csepregi járás községeiben az 1944. október 1. és 1945. március 1. közé eső időszak alatt a szarvasmarha állományban 2160 db (11,7%-os), a loállományban 587 db (23,2%-os), a sertésállományban pedig 4522 db (30,8%-os) csökkenés következett be.

² 1945-re: *D. Molnár Erzsébet*: A jóvátétel hatása a magyar mezőgazdaságra. A magyar mezőgazdaság helyzete a második világháború végén. Századok, 1996. 6. sz. 1505–1524. p. 1523. p. 1946-ra: *Gábor Péter*: Jóvátétel és külkereskedelmi orientációváltás Magyarországon, 1945–1949/51. Pécs, 2013. 53. p.

³ A VH ellátásával kapcsolatban: *Bálint József*: Magyarország nemzeti vagyonszerzése 1941–1947. Agroinform Kiadó, Bp. 2003. és *Gábor* 2013. említhető. A jóvátételi kötelezettséget *Honvári János*: Magyar jóvátétel a II. világháború után. Rubicon, 2012. 11. sz., *D. Molnár* 1996., *Gábor* 2013. elemzi a mezőgazdaság oldaláról is.

⁴ *Papp István*: Magyarország felszabadításának kronológiája helytörténeti adatokkal (1944–1945). Soproni Szemle, 1970. 1. sz. 3–16. p. 14. p.

⁵ Tájékoztató gyorsfelvétel a községek, városok közérdekű viszonyairól. Magyar Statisztikai Szemle, 1946. 1–6. sz. 9–20. p. 14–15. p. Az itt közölt adatokból országos átlagban 11 napra tehető az egyes településeknek a földi harcoktól való érintettsége. A Bálint József által közölt 1946-os adatok alapján Sopron vármegye lakóházainak a kára 7,1%-os arányúra tehető, ezen belül a Csepregi járásban 5,6%; a Csornaiban 7,4%; a Kapuváriiban 9,0% és a Soproniban 5,0%-a sérült meg a lakóházaknak. Ezek a sérülések értékarányosan 1,3%, 2,6%, 1,9% és 1,5%-os károkat jelentettek az egyes járásokban, 1,8%-ot a vármegyében. (*Bálint* 2003. i.m. 72. p.) Az épületkárok 10 %-a járt együtt a tetőszerkezet rongálódásával is. Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: SL) IV. 409. Sopron megye alispánjának iratai 1945–1950. a) Közigazgatási iratok 1945–1950.3479/1945. (okt. 31.). (A továbbiakban: SL Alisp.)

Ezt követően 1945. április 28-ig az orosz katonaság 2763 db szarvasmarhát, 1046 db lovat, 1265 db sertést, 1730 juhot, kecskét, 13 647 db baromfit és 202 009 P készpénzt vitt el. Az állatállományt ért veszteségek június elejéig 2774 db szarvasmarhára, 1756 db lóra, 1275 db sertésre és 18 647db baromfira növekedtek. A június 5-i főszolgabírói jelentés szerint a VH alakulatai falunként, egységesen fizették ki a szarvasmarhák 2 P/kg-os árát. A többi állatért sem térítést, sem elismervényt nem adtak.⁶

A termények veszteségeiről nem maradt fenn összesítő kimutatás. A főispán április végi jelentésében úgy ítélte meg, hogy a március 20-án meglévő készletek 60%-át a németek szállították el. A raktárakat a bevonuló Vörös Hadsereg lezárta, a terményeket részben felhasználta.⁷

A vármegyében júliusban készült kimutatás a közellátási minisztérium részére a háborús cselekmények folytán igénybe vett mezőgazdasági javokról. Az 1. táblázat adatait a főszolgabírák és az orosz beszerző osztagok parancsnokai szolgáltatták. A búzát pl. 40 P/q, a marhákat pedig 1,50-2,0 P/kg áron, azaz a március végi hivatalos árakon fizették ki a VH átvevő egységei. A táblázatban – a vármegyei adatok részeként – feltüntettük a Csepregi járásra vonatkozó előírásokat és a június elejéig történt teljesítéseket is.⁸ A leadott vármegyei kenyérgabona mennyisége az 1945. évben betakarítottak 30%-át tette ki, a szarvasmarhák 22 800 db-os, ilyen értelmű vesztesége a májusi létszám 40%-ára, míg a járásban 28,5%-ára tehető.

1. táblázat: A Vörös Hadsereg hadszíntéri ellátási igényei 1945. április–május hónapban

Sopron vármegye				Csepregi járás		
Megnevezés	Kivetés	Teljesítés térítéssel	Teljesítés térítés nélkül	Előírás ápr. 22.	Előírás ápr. 24.	Teljesítés térítéssel
Kenyérgabona (q)	75 000	75 000	5 000	20 000	10 000	4 160
Árpa, zab (q)	22 000	22 000		4 000	2 000	
Kukorica (q)	14 000	13 000		2 000	2 000	
Hüvelyes (q)	10 000	8 000		8 000	1 000	12
Olajosmag (q)	5 000	5 500	1 000	1 000		
Burgonya (q)	5 500	6 000		1 000	1 500	

⁶ IV. 417. Csepregi járás főjegyzőjének iratai 1945–1949.1146/16/1945. (okt. 1.) (A továbbiakban: SL Főj.); SL Főj.1502/1945. (máj. 7.); A főszolgabíró jelentése a községi kimutatások alapján az április 28-i állapotot tükrözi. A június 5-i állapot: SL Főj.1502/1945. (jún. 5.).

⁷ SL IV. 401. Sopron megye és Sopron város főispánjának iratai 1945–1949. c.) Közellátási kormánybiztosi iratok 1945–1949.21/1945.K. (ápr. 30.). (A továbbiakban: SL Kkb.) Az már kevésbé lehet helytálló a közellátási miniszternek írt levélből, hogy a megmaradt készletekből fedezik az orosz hadsereg ellátását, hiszen a raktárakat a megszálláskor lefoglalták, zárolták. Futura raktárak: SL Kkb.664/1945.K. (aug. 30.).

⁸ A vármegyei kivetés (SL Kkb.22/1945.K.): 1945. máj. 5-i, a teljesítés júl. 21-i (uo. 371/1945.K.), a járási kivetések ápr. 22-i (uo. 1/1945.K.), az ápr. 24-i, a teljesítés: jún. 6. (SL Főj.1502/1945). A VH ellátására az 1945 II. negyedévi szarvasmarha szállításokat 6,16 P/kg értékben térítették meg (uo. 3781/1945. nov. 10.). A járásból a tej átadása folyamatosan, a széna-szalma szállítása pedig a szükségletek szerint történt.

Zöldség (q)	300	280	30		
Szarvasmarha, 2 éves feletti (db)	15 000	15 300	5 000	4 000	4 000 3 936
Szarvasmarha, 1-2 év között (db)	500	500		500	
Bika (db)	4 000	2 000			
Sertés (db)	2 500	3 600	2 000	500	600 420
Baromfi (db)	3 500	6 500	4 000	500	
Tej (liter)	350 000		410 000	20 000	280 000
Tojás (db)	200 000		320 000	10 000	40 000
Paprika (q)	10	10			
Dohány (q)	150	750			
Széna (q)	7 500	46 500		5 000	3 000
Szalma (q)	5 000	13 000		10 000	5 000
Cukor (q)			10 000		

A gazdaságokat a front áthaladásával kapcsolatban a fentiekén túl a nem számszerűsíthető, ún. *jogtalan igénybevételek*, valamint a VH állatállományának a *legeltetéséből* származó károk is sújtották.⁹

A harcok miatt elmaradt őszi vetési és betakarítási munkákból sem a vármegyét, sem a Csepregi járást nem érte kár. Ugyanakkor a tavaszi szántóföldi munkákat jelentősen hátráltatta a fogatok, kevesebb helyen a vetőmag hiánya, illetve a VH közmunkaigényének a teljesítése, továbbá a földreformmal kapcsolatos eljárások, bizonytalanságok. Mindezek ellenére, május elejéig a vetésterületeknek a járásban csak 6,5%-a, a vármegyében pedig a 4,7 %-a maradt ugaron. A gazdasági felügyelő szerint az elmaradások a volt nagybirtokok területeire jellemzőek, míg „A kisgazdák saját földjeiket erejükön felüli erőfeszítéssel elvetették”.¹⁰

A Vörös Hadsereg ellátása

A fegyverszüneti egyezményt kihirdető kormányrendelet a szakminisztereket hatalmazta fel az egyezmény egyes rendelkezéseinek végrehajtásával. Ennek megfelelően a VH ellátásához szükséges mezőgazdasági termények és termékek biztosítása a Közellátásügyi Minisztérium (a továbbiakban: KM) feladatkörébe került. Az igényeket a VH hadtápszolgálat fogalmazta meg, ezeket negyedéves bontásban a SZEB közvetítette az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak vagy szerveinek. Az igényelt javak mennyiségét a KM leiratokban,

⁹ Részletesen ld. *Horváth Antal: Az irányított gazdálkodás hatása a gazdatársadalomra Sopron vármegye, Csepregi járás. Szülőföld Kiadó, Szombathely 2017. 120–146. p.*

¹⁰ SL Főj.1502/1945. (jún. 5.). SL IV. 401. Sopron megye és Sopron város főispánjának iratai 1945–1949.1436/1945. (szept. 3.) (a továbbiakban: SL Főisp.). Az adat az 1945–1946-os gazdasági év tervezésének tényadatoként szerepel, alig tér el az előzetes becsléstől (uo. 72/1945. ápr. 30.), amit a gazdasági felügyelő április végén készített.

körrendeletekben vetette ki a vármegyékre. Az egyes vármegyékben a főispán, aki egyúttal a közellátási kormánybiztosi (a továbbiakban: kormánybiztos) feladatokat is ellátta, határozta meg és az alispán vetette ki az egyes járásokra érvényes kötelezettségeket. Ezeket a járásra szóló kivetéseket a járásokat vezető (előbb: főszolgabírók) főjegyzők osztották fel az egyes községek között. A községre kivetett beszoigáltatási kötelezettségből a jegyző, az előjárósággal közösen, határozta meg az egyes gazdálkodókra eső mennyiségeket. A községek közötti felosztást az áprilisi vetésterület- és állatállomány-összeírásokra alapozták. A vármegyei és a járási elosztásoknál a gazdasági- és közellátási felügyelők, a községi döntéseknél pedig a termelési bizottságok működtek közre. A VH ellátására beszoigáltatott termékek árának kifizetéséről először a kormánybiztos június eleji utasítása szólt, hogy ti. „a kifizetésről a magyar Kormány a hivatalos ármegállapítás szerint fog gondoskodni.”¹¹

A fent ismertetett eljárás szerint a SZEB az 1945. II. negyedévére szóló igényeit április 20-án küldte meg a Kormánynak. Ebből az átiratból derült ki az is, hogy az igényelt javak átvételét a főintendánsi hivatal intézi.¹² Sopron vármegyében a június 4-én kiadott főispáni körlevél még csak azt tisztázta, hogy ettől kezdve a szovjet haderő számára bármilyen beszoigáltatást kizárólag a főispánon keresztül, az ő utasítása alapján lehet érvényesíteni. Megengedte ugyanakkor, hogy a községekben tartózkodó, vagy az átvonuló katonaság élelmiszert vásárolhasson, de ezekről hetente jelentést kért a főszolgabíróktól. Ugyanezen a napon az alispán már ki is vetette az egyes járásokra lebontott beszoigáltatási kötelezettséget a szarvasmarha, árpa, széna és vaj termékekre.¹³ Ettől kezdve a vármegyében a kivetési eljárás a fent ismertetett rendszert követte. Az áttekinthetőséget nagymértékben rontotta, hogy az egyes negyedévekre esedékes kivetések sohasem egy utasítás keretében jelentek meg, hanem a SZEB és a KM megállapodásainak függvényében, több részletben.

Témánk szemléletmódjához főképp ennek az eseménysornak a gazdálkodásra, a gazdálkodókra gyakorolt hatása tartozik. A hiányosan fennmaradt iratok birtokában nincs lehetőség arra, hogy a VH ellátására a Csepregi járásból történt beszoigáltatások teljességét feltárjuk. A meghatározó adatok birtokában szándékunk a gazdálkodás és a közellátás szempontjából legfontosabb területek kiemelésére, elemzésére irányul, valamint arra, hogy a VH ellátására történt begyűjtések milyen jövedelmi károkat okoztak – mások mellett – a Csepregi járás gazdatársadalmának. Miközben a témánkat a VH ellátására szűkítettük, persze nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezen idő alatt a gazdáknak a közellátás érdekében ugyancsak jelentős mennyiségű termények, termékek beszoigáltatását kellett teljesíteniük.

¹¹ SL Kkb.565/1945.K. (jún. 3). Ez a körlevél arról szólt, hogy a VH által lefoglalt készletek az állam tulajdonába mennek át, és a kivetett mennyiségbe ezek is beszámíthatók – ami persze nem így történt. A községi döntéseknél a termelési bizottságok novembertől működtek közre.

¹² *Bálint* 2003. i.m. 283., ill. 304. p.

¹³ SL Főj.1485/1945. (jún. 4.); SL Kkb.129/1945.K. (jún. 1.). A széna beszoigáltatását már jún. 1-én elrendelték (uo. 117/1945.K.).

A súlyos terhet jelentő április–májusi – még a hadműveleti területhez tartozó hadtápigények kielégítésére szolgáló – közvetlen beszolgáltatások után alig csökkenő terhet jelentett a június elején visszamenőlegesen, de már az eljárási rend betartásával kivetett, II. negyedévi beszolgáltatás (2. táblázat). A táblázat adatai az összes II. negyedévi kivetést tartalmazzák, tehát többet, mint amit a főispán június elején megfogalmazott.¹⁴

2. táblázat: A Csepregi járás községeinek a beszolgáltatása a Vörös Hadsereg 1945. II. negyedévi ellátására

S. sz.	A község neve	Kivetés					Leadás			
		Szarvasmarha	Árpa	Széna	Vaj	Burgonya	Friss zöldség	Szarvasmarha	Árpa	Vaj
		q	q	q	kg	q	q	q	q	kg
1 Bő		180	17	300	60	30	18,4	179,45	19,17	60
2	Chernelházadamonya	90	8	200	25	25	12,5	91,90	7,71	25
3	Mesterháza	69	5	150	15	20	11	56,97	1,57	15
4 Bük		192	21	320	45	35	30,8	209,65	20,08	45
5 Csepreg		270	31	400	70	50	39,2	200,10	29,67	70
6 Egyházaskölyök		159	12	250	35	25	16,8	189,55	11,59	35
7	Keresztény	90	8	200	25	20	13	60,40	7,94	25
8 Horvátzsidány		120	8	130	15	25	16,3	39,05	7,54	15
9	Németzsidány	54	5	100	5	20	12,1	20,10	0,00	5
10	Ólmod	60	4	90	5	25	16,8	10,45	3,83	5
11	Peresznye	105	4	90	20	25	16,8	110,75	3,61	20
12	Iván	150	10	130	35	30	21	88,48	9,88	21
13	Nagygeresd	120	10	140	35	30	21	122,05	9,47	35
14	Tompaládony	111	10	160	40	30	19,4	102,45	9,74	40
15 Répceszemere		105	7	220	25	30	21	102,70	6,69	25
16	Csér	45	3	170	10	20	7,6	24,40	3,00	10
17	Csáfordjánosfa	90	8	180	20	20	8,7	96,50	7,67	20
18	Sajtoskál	78	5	180	5	25	17,3	84,70	4,87	5
19	Iklanberény	45	3	100	5	20	9,8	29,20	2,87	5
20	Lócs	105	8	130	25	20	8,7	109,40	5,97	25
21	Nemesládony	105	14	110	30	20	11,7	105,35	13,39	30
22	Simaság	116	16	170	40	25	17,3	107,15	15,32	40
23	Szakony	170	22	180	50	25	18,9	199,40	21,00	50
24	Gyalóka	66	7	100	20	25	13,8	50,00	6,70	20
25 Újkér		110	13	180	25	25	12,7	102,20	12,28	25
26	Alsópor	66	7	130	15	20	8,7	66,90	6,70	15

¹⁴ A kivetés: SL Kkb.129/1945.K. (jún. 4.); a beadás: SL Főj.2454/1945. (júl. 1.). A friss zöldségek között 121 q hagymát, 60 q szóját, 30 q céklát, 250 q káposztát, 25 q salátát és uborkát kértek. Ezeket a VH alakulatai közvetlenül gyűjtötték be.

27 Felsőpor	90	7	80	15	20	8,7	90,50	6,70	15
28 Zsira	150	10	180	35	30	19,9	150,90	9,45	35
29 Répcevis	99	10	130	30	25	18,9	97,30	10,00	30
30 Und	90	7	100	20	25	16,8	80,90	6,77	20
Összesen:	3 300	300	5 000	800	765	485,6	2 978,85	281,18	786

A szarvasmarhák kivetése előbb darab szerint történt, de hamar kiderült, hogy csak a súly szerinti kivetés a megfelelő, hiszen az átvétel is ez alapján, kg-os pontossággal, 2-5-8 %-os súlylevonás mellett történik. A darab szerint kivetett szarvasmarhákat átlagosan 300 kg-mal számolták át súlyértékre. A főjegyző a II. negyedévi kivetéssel kapcsolatban felmentést szeretett volna elérni az újabb 1110 db állat beszolgáltatása alól. Tekintve, hogy a kivetésig már 6710 db szarvasmarhát elvittek a járásból, az újabb beadás a mezőgazdasági munkák és a helyi tejellátás rovására fog menni – indokolta a kérését. A vaját a járásban leadott tejből fokozatosan állították elő (1 kg vaj= 28 liter tej). A 2. táblázat adataiból azt láthatjuk, hogy júliusig a kivetés teljesítése 90% feletti lett.¹⁵

A II. negyedévi kivetésekkel kapcsolatos körlevelek még fogalmi problémákat mutattak, hiszen a VH ellátásra szóló begyűjtéseket a főispán jóvátételként említette, illetve a beszolgáltatott termékeket a jóvátételi kötelezettségbe beszámíthatónak tekintette.¹⁶

A Csepregi járás községeit terhelő II. negyedévi kivetés, mint bevezető példa után vizsgáljuk meg a kötelezettség alakulását tágabb horizonton. Az országos adatokkal összevetve, Sopron vármegyére az országot terhelő kötelezettségből többségében az élelmiszerek 1,15–1,20 % közötti aránya jutott. Jelentősen e felett alakult az arány a hús (4,88%), a széna (4,73%), a zab (3,14%) és a szalma (2,68%) esetében. Az összehasonlító adatokhoz fontos tudni, hogy az 1941-es népszámlálásnál Sopron vármegye lakossága az országosnak 1,97%-a, mezőgazdasági népessége annak 2,29%-a, mezőgazdasági termőterülete 2,0%-a, a szántó pedig 2,1%-a volt.¹⁷

A VH ellátására történő, a vármegyét terhelő beszolgáltatások mértékét célszerűen az egybegyűjtött negyedéves adatok ismertetésével tehetjük meg. A 3. táblázatban az egyes negyedévek kivetéseinek összegét járasonként, a Csepregi járás leadásait a legutolsó állapotot tükröző adatokkal, a vármegyei leadásokat pedig a 1946. február 20-ig beszolgáltatott mennyiségekkel tüntettük fel.¹⁸ A táblázat adatai között nem közöltük a

¹⁵ SL Főj.2033/1945. gyűjtő (a továbbiakban: gy.). A szénát (összesen 3000 q-át) és a burgonyát közvetlenül a községekből vitték el.

¹⁶ SL Kkb.259/1945.K. (jún. 22.); uo.468/1945.K. (júl. 31.).

¹⁷ *Bálint* 2003. i.m. 310. és 319–320. p.

¹⁸ Az adatok: II. negyedév: SL IV. 409. Sopron megye alispánjának iratai 1945–1950. a) Közigazgatási iratok 1945–1950.904. és 918/1945. (jún. 4.) (a továbbiakban: SL Alisp.); SL Kkb.117/1945. (jún. 1.), uo. 129/1945. (jún. 18.), uo. 153/1945. (jún. 8.); SL Főj.1634/1945. (jún. 8.), uo. 3781/1945. (gy.); III. negyedév: SL Kkb.268/1945.K. (jún. 24.); SL Alisp.2375/1945. (júl. 21.), uo.2993/1945. (aug. 13., szept. 7., 15., 27.), uo. 3196/1945. (szept. 7.), uo. 3682/1945. (szept. 15.), uo. 4381/1945. (szept. 23.); SL Főj.2356/1945. (jún. 22.), uo. 2998/1945. (aug. 10.), uo. 2713/1945. (aug. 25.), uo. 3168/1945. (szept. 27.); IV. negyedév: SL

húskivetéseket, mert ezeket kétszeres súly beszámításával, élőállat leadással kellett teljesíteni. Hasonló helyettesítést jelentett az árpagyöngy helyett az árpa, a kukoricaliszt egy része helyett a kukorica leadása. Miután a gazdaságok többségének zöldségtermesztése önellátásra rendezkedett be, emiatt az erre szóló kötelezettségeket nem engedték ugyan el, de lehetőség volt azokat burgonyával kiváltani. 1946-ban jelentősen lecsökkentek az igények. Az év első negyedévére nem is történt kivetés, mindössze az 1945. IV. negyedévi behajtására törekedtek.

3. táblázat: Sopron vármegye beszolgáltatásai a Vörös Hadsereg ellátására, 1945–1946

Negyed- év	Megnevezés Járás	Mér- ték- egység	Kivetés					Leadva	
			Csepregi	Csornai	Kapu- vári	Soproni	Várme- gye	Csepregi	Várme- gye
1945. II. negyedév	Szarvasmarha	q	3 300	2 400	3 000	3 300	12 000	3 029	12 659
	Széna	q	5 000	6 000	6 000	3 000	20 000	4 700	9 917
	Árpa	q	300	350	400	300	1 350	243	1 299
	Vaj	q	8	9	9	6	32	8	34
	Burgonya	q	800	900	1 500	800	4 000	765	1 443
	Zöldség, gyümölcs	q	170	400	800	1 220	2 590	426	1 176
1945. III. negyedév	Szarvasmarha	q	2 100	3 200	3 500	1 500	10 300	1 691	8 400
	Széna	q	1 260	5 240	2 520	1 480	10 500	1 260	1 812
	Szalma	q	140	140	170	80	530	140	370
	Árpagyöngy	q	5	7	9	4	25	6	416
	Árpa	q	20	30	35	15	100	20	
	Zab	q	450	800	600	150	2 000	450	812
	Kukorica	q	1 000	2 000	2 000	1 000	6 000	886	1 350
	Tej	q	25	40	40	20	125	25	117
	Vaj	q	116	85	90	57	348	8	35
	Sajt	q	0,2	0,4	0,4	0,2	1,2	0	0
	Burgonya	q	900	1 200	1 400	1 500	5 000	650	5 420
	Liszt	q	920	980	1 500	600	4 000	920	2 564
	Zöldség, gyümölcs	q	400	400	670	650	2 120	400	3 440
	Tojás	db	5 000	7 500	7 500	3 000	23 000	5 000	22 898
Baromfi	q	19	30	30	21	100	19	60	
Sertés	q	145	185	310	110	750	130	195	

Alisp.5395/1945. (okt. 29.), uo. 5723/1945.(nov. 11., 24., 27., 28.), uo. 5782/1945. (nov. 24.), uo. 6070/1945. (nov. 2., 22., 28.), uo. 6953/1945. (dec. 17.); SL Kkb.842/1945.K. (okt. 29., nov. 27., dec. 14.); SL Főj.2002/1945. (nov.13., 28.), uo. 3671/1945. (gy.) uo. 3781/1945. (gy.), uo. 808/1946. (márc. 19.), uo. 1520/1946. (jan. 20.), uo. 1844/1946. (ápr. 17.); 1946. II. negyedév: SL Kkb.294/1946.K. (máj. 27.), SL Főj.2356/1946. (okt. 1.).

1945. IV. negyedév	Szarvasmarha	q	1 320	1 780	1 980	920	6 000	1 376	6 243
	Széna	q	5 000	8 250	8 250	3 500	25 000	5 420	10 123
	Szalma	q	500	620	720	260	2 100	500	7 357
	Árpagyöngy	q	350	700	700	250	2 000	350	1 936
	Zab	q	300	650	550	120	1 620	351	3 211
	Kukorica	q	810	1 060	750	380	3 000	892	2 213
	Zöldség, gyümölcs	q	800	500	700	1 000	3 000	1 060	2 263
	Liszt	q	490	530	770	320	2 110	588	2 394
	Tengeri liszt	q	100	160	180	70	510	95	0
	Köles	q	8	15	8	0	30	2	8
	Bab	q	80	540	480	70	1 170	110	478
	Borsó	q	50	20	60	0	130		
	Étolaj	q	20	35	35	10	100	3	20
	Zsír	q	25	80	80	15	200	24	210
	Tarhonya	q	10	10	10	5	35		0
Tojás	db	1 000	1 000	1 000	500	3 500	1 000	3500	
1946. II. negyedév	Szarvasmarha	q	98	73	78	51	300	96	
	Zöldség, gyümölcs	q	1 220	750	1 250	2 000	5 220	1 212	
	Tojás	db	5 000	7 500	7 500	3 000	23 000	5 000	
	Széna	q	4 000	5 600	6 800	3 600	20 000	3 226	

A KM a kormánybiztosoknak és a közellátási felügyelőségeknek írt 1946. július 8-i körrendeletében azt az értesítést küldte, hogy „az 1946. június – július – augusztus havi kivetések elrendelésével a Vörös Hadsereg ellátására korábban kivetett élelmiszerek beszolgáltatási kötelezettsége meg szűnt. Amennyiben a Vörös Hadsereg ellátására a korábbi évnegyedekből bármilyen hátralék állott volna fenn, azt fenthivatkozott rendelettel törölnék kell tekinteni.” Ezt követően az 1946. évi IV. negyedévi és az 1947. évi I. negyedévi igényeket a KM a „beszerző szervek” útján biztosította. A Jóváételi Hivatal decemberi körrendelete ismételtén tisztázta, hogy a VH ellátását a továbbiakban központilag, a kötelező beszolgáltatásokból biztosítja. Ezzel lényegében véget ért a VH ellátásának a külön beszolgáltatásra épülő rendszere. A további ellátást felvásárlással és a közellátási beszolgáltatások készleteiből történő utalással biztosították. A magyar államot anyagilag terhelő ellátás véglegesen a békeszerződéssel szűnt meg.¹⁹

¹⁹ *Bálint* 2003. i.m. 338. p. A Gazdasági Főtanács ekkor úgy rendelkezett, hogy az 1947. évi szeptember hó 15. napján hatályba lépett békeszerződés minden tekintetben az 1945. január 20. napján kelt Fegyverszüneti Egyezmény helyébe lépett, így ettől kezdődően a megszálló szovjet haderő részére az ország nem tartozik ellenérték nélkül tovább teljesíteni a Fegyverszüneti Egyezmény 11. pontjában előírt szolgáltatásokat. Így a Főparancsnokság minden további igényét csak ellenérték megtérítésével lehetett kielégíteni. A VH kivonásáról és a térítésekről folyó államközi egyeztetések nyomán 1948 áprilisában az idézett utasítás úgy módosult, hogy „a Vörös Hadsereg vonalbiztosító alakulatai által 1947. december 16-a után igénybe

Közellátás

A táblázat adatai első ránézésre is súlyos beszoigáltatási kötelezettséget jeleznek. Ezek értékeléséhez azonban fontos figyelembe venni a háborút követő körülményeket is. A legsúlyosabb helyzetet a szarvasmarha beszoigáltatások jelentették, ezért ennek részletes elemzésére a későbbiekben visszatérünk. A termékek nagyobb része az élelmiszerek készleteit, a közellátás lehetőségeit csökkentette. Ezek közül a liszt- és a burgonyaleadási kötelezettség számít a legsúlyosabbnak. A kormánybiztos szeptember 10-i levelében azt kérte, hogy a 4000 q lisztleadást a vármegye a kötelező beszoigáltatásba történő beszámítással teljesítse. Indoklásában rámutatott, hogy kenyérgabonából a tervezett 61 254 kh-dal szemben csak 48 500 kh-at vetettek el és csak 39 722 kh-ról tudták a termést learatni. Az időjárás, a háborús és a földosztással járó terméskiesés miatt csak 5-6 q-s átlagtermést sikerült betakarítani. A 208 863 q termésmennyiségből a vetőmag (61 000 kh-ra 61 000 q), az önellátók szükséglete (121 171 főnek évi 180 kg, azaz 218 107 q), a vármegye ellátatlanjainak fejadagja (57 412 főnek napi 30 dkg, azaz 62 866 q) és a beszoigáltatás (16 200 q) után 149 310 q hiány mutatkozik. A hiányt más terménnyel nem látta pótolhatónak, ráadásul a burgonya 50 q-ás gyenge átlagtermése is több vagonnyi termék más megyékből történő megvásárlását teszi szükségessé – indokolta a kérést. Ennek ellenére november végéig újabb 1340 q liszt és 450 q kukoricaliszt kivetésére került sor, december 17-én pedig további 770 q liszt beadási kötelezettséget írtak elő a vármegyének.²⁰

A burgonya beszoigáltatása elsősorban a Csepregi járásban okozott gondot, hiszen a járás községei az erre kiírt kötelezettségeken felül a zöldség-beszoigáltatást is többségében burgonyában tudták csak teljesíteni. Novemberben a főjegyző határozottan azt kérte az alispántól, hogy a járás területére egyáltalán ne adjon ki zöldségutalványt az oroszoknak, hiszen: „a járás a zöldségtermesztést csak a házi szükséglet erejéig űzi... A Vörös Hadsereg által követelt zöldségmennyiség annyira komolytalan, hogy a legtöbb képviselőtestület a kérdéssel, mint teljesíthetlennel, nem is foglalkozik.” Történt ez annak ellenére, hogy a főispán már az augusztusi kivetés alkalmával jelezte a KM-nek, hogy a 4000 q zöldség, 1000 q gyümölcs és az 5000 q burgonya beszoigáltatása lehetetlen lesz. Már a II. negyedévi 5000 q zöldségfélét sem tudta a vármegye teljesíteni, „minthogy a vármegyében tartózkodó nagyszámú orosz haderő, hadi kórházak és fogolytáborok ellátását sem tudja biztosítani és zöldségféléség a polgári piacokra is alig kerül fel. Ezen tényeket a SZEB helyi megbízottjának is jelentettem és ezen ügyben ő is felirattal fog

vett és a jövőben kívánt... igazolt szolgáltatások ellenértékét a [Jóvátételi] Hivatalhoz benyújtott számlák alapján az eddigi gyakorlatnak megfelelően a Hivatal előlegezheti.” SL Főj.1116/1948. (1947. nov. 5), 11.101/1947. sz. alispáni körlevél. A bevezetőben: „Értesítem Jegyző Urakat, hogy a békeszerződés hatályba lépése következtében Magyarország területéről 90 nap alatt visszavonuló Vörös Hadsereg által kívánt szolgáltatások a Gazdasági Főtanács állásfoglalása szerint ellenszoigáltatás megtérítése nélkül már nem vehető igénybe.” Uo. 1948. ápr. 3. SL Kkb.671/1946. (dec. 17.).

²⁰ SL Alisp.690/1945. kormánybiztos jelentése a KM-nek (szept. 10.). A mérséklés 3385 q-ra megtörtént, de a tényleges beszoigáltatás az itt közölnél 2120 q-val nagyobb volt. Az újabb előírások: SL Kkb.842/1945.K. (nov. 28. és dec. 17.).

élni a saját felsőbb hatóságához.” A táblázatból ugyanakkor látható, hogy jelentős mennyiségű zöldség és burgonya beszoigáltatására került sor. 1946. augusztusától a burgonya beszoigáltatása már beszámított a közellátáshoz szükséges, általános beszoigáltatási kötelezettségbe.²¹

Takarmányozás

A VH ellátására előírt beszoigáltatások a takarmánybázis szempontjából szintén komoly gondokat okoztak. Háttérében a VH-nek a hadi eseményekkel kapcsolatos nagyszámú állat-igénybevételei, illetve az élelmezési ellátásra begyűjtött állomány átmeneti takarmányozási igénye húzódnak meg. Az így birtokolt állatoknak szükséges takarmány, különösen a széna, összegyűjtését ugyanakkor akadályozta ezeknek az állományoknak a legelőn és a réteken folytatott legeltetése. Nem véletlen, hogy erről a járásból az első jelzés Nagygeresdről érkezett, hiszen ott komoly állományt tartott a VH. „A község rétbirtokának legnagyobb részét az itteni orosz katonai alakulat lovakkal, birkanyájjal, tehén- és ökörcsordákkal, sertécsordával már hasznavehetetlenné tette. 100 kh hold termését pedig most kaszálják napi 20 kaszással és a szénát elszállítják; a megmaradt kb. 1/3 rész rétbirtok termése oly csekély, hogy abból a legszükségesebb takarmány nem fedezhető és nagyon sokan maradnak takarmány nélkül. Tehát szénát nem tud a község leadni, illetve beszoigáltatni, csak úgy, ha a saját szükségletét veszélyezteti.” – foglalta össze a körjegyző. Az 1946. évi ugyancsak tekintélyes mennyiségű kivetés kapcsán a főispán már júliusban jelezte a minisztériumnak, hogy a kivetést nem tudják teljesíteni. A Hanság ugyanis „a Vörös Hadsereg alakulatai által van megszállva”, a Csornai és a Kapuvári járásból 10 026 khas területet legeltetnek, illetve kaszálnak, azaz erről kb. 212 021 q szénát vesznek igénybe, a kisebb réteken pedig a szárazság miatt a szükséglet sem termett meg. A Csepregi járásra vonatkozóan a főjegyző jelezte, hogy a járásban összesen 68 852 q széna termett, a tavaszi szalmával együtt 137 092 q áll rendelkezésre az állatok takarmányozására. A szükségletekhez képest 75 088 q hiány van, aminek 70 %-át pótolja a jó csalamádétermés és a kukoricaszár felhasználása.²² Az árpa és a kukorica beszoigáltatása a szénáénál kisebb gondot okozott, ugyanakkor jelentősen csökkentette a közellátásra történő beszoigáltatási előírások teljesíthetőségét, valamint a gazdáknál maradt hizlaló takarmány mennyiségét.

Szarvasmarha-beszoigáltatás

Mint jeleztük, a VH ellátása a szarvasmarha-beszoigáltatás szempontjából okozta a legtöbb problémát. Ennek részleteit a Csepregi járás községeinek példáján mutatjuk be. A 4. táblázat első oszlopában az áprilisban elrendelt hadszíntéri beadásokat, az utolsó adat-

²¹ SL Főj.3627/1945. (nov. 10.). A kormánybiztos felterjesztése: SL Főisp.468/1945.K. (aug. 3.). A beszámítás: SL Kkb.294/1946. (aug. 21.).

²² SL Főisp.202/1945. (jún. 7.). Kérték, hogy a szénát takarmányszalmával pótolhassák; SL Kkb.294/1946.K. (júl. 10.); SL Főj.2621/1946. (aug. 14.). A VH csak a Csornai járáshoz tartozó Földsziget-majorban 11 000 db szarvasmarhát tartott (SL Kkb.118/1945. (jún. 1.).

oszlopban pedig az 1946-ban elrendelt jóvátételi szállításokat is feltüntettük. A táblázat adatai – kiegészítve a háborús kár 2774 db-os veszteségével – ilyen módon egy év leadásait foglalják össze. A táblázatból hiányzik az 1946. évi 213 q, azaz 71 db-ra szóló kivetés, miután erre nem maradt fenn községek szerinti kimutatás.²³

4. táblázat: A Csepregi járás községeinek szarvasmarha beszolgáltatásai

S. sz.	A község neve	1945. jún. 20.	1945. jún. 25.	1945. aug. 6.	1945. aug. 25.	1945. szept. 15.	1945. szept. 27.	1945. dec. 28.	1946. ápr. 8.	Összesen	Letétség 1945. ápr. 13.	Beszolgáltatás aránya
		db	db	db	db	db	db	db	db	db	db	%
1	Bő	178	53	4	2	3	19	30	32	322	865	37,2
2	Chernelháza-damonya	80	25	3	3	3	9	12	10	145	439	33,0
3	Mesterháza	78	21	2	2	1	6	9	7	125	258	48,4
4	Bük	485	63	7	6	2	15	36	39	654	1 171	55,8
5	Csepreg	291	84	13	8	10	26	39	39	510	1 494	34,1
6	Egyházaskalu	123	64	4	3	3	10	25	21	253	808	31,3
7	Keresztény	111	21	2	1	1	7	9	10	163	343	47,6
8	Horvátzsidány	135	14	7	2	5	8	12	14	196	425	46,0
9	Németzsidány	64	8	2	2	1	4	4	5	90	179	50,0
10	Ólmod	71	5	2	1	1	5	6	6	96	277	34,6
11	Peresznye	116	28	8	2	7	7	11	10	188	417	45,1
12	Iván	222	33	5		3	15	30	36	344	944	36,5
13	Nagygeresd	172	33	4	2	3	10	17	13	254	523	48,7
14	Tompaládony	179	27	5	4	5	12	20	13	265	519	51,1
15	Répceszmere	97	34	5	2	3	8	15	8	172	398	43,1
16	Csér	48	9	2	1		5	6	7	78	178	43,7
17	Csáfordjánosfa	67	29	4	1	3	7	8	9	128	417	30,7
18	Sajtoskál	114	26	2	2	1	4	8	9	165	273	60,4
19	Iklanberény	45	9	2			2	4	4	66	108	61,1
20	Lócs	100	32	7	1	7	8	6	8	169	442	38,1
21	Nemesládony	142	32	6	4	5	7	12	11	219	398	55,0
22	Simaság	186	25	7	4	7	9	15	15	268	517	51,8
23	Szakony	200	76	9	7	8	15	29	28	372	846	44,0
24	Gyalóka	80	17	2	2	1	4	7	6	119	241	49,4
25	Újkér	96	36	4	2	3	9	16	14	179	447	40,1

²³ Az oszlopok sorrendjében: SL Főj.1502/1945.; uo.2033; 2033; 2234; 2713; 2548; 3168; 3627/1945.; SL Kkb.200/1946.K. 1945. ápr.13-i: SL Főj.1147/17/1945. A súly alapján kivetett mennyiségeket 300 kg/db szerint váltottuk át.

26	Alszipor	60	21	2	2	1	3	7	6	101	230	44,0
27	Felszipor	81	30	2	2	1	4	13	9	141	403	35,0
28	Zsira	95	51	5	3	5	8	14	9	190	415	45,8
29	Répczevis	120	31	3	3	2	6	10	9	185	369	50,0
30	Und	100	27	5	2	5	5	7	9	159	277	57,4
	Összesen:	3 936	964	133	76	100	254	435	416	6 314	14 621	43,2

A nyers számoknál többet mondanak az arányok. Az 1944. tavaszi állatszámolás adataihoz képest az 1945. április 13-i felmérésig 23,3%-kal csökkent a szarvasmarha-állomány. Most ezt a megszállás utáni legelső felmérést vesszük alapul a VH ellátására beszo-
gáltatott mennyiség elemzéséhez. Láthatjuk, hogy a beszo-
gáltatott állomány a kiinduló létszám 43,2%-a. Ez az arány a valóságban jóval több, hiszen a bázis minden leadási ciklus után csökkent, tehát az igénybevételi arány növekedett.

A beszo-
gáltatás kötelezettsége az egyes községeket nem egyenlő mértékben érin-
tette. Az állataik itt tekintetbe vett létszámarányához képest Chernelházadamonya, Egy-
házásfalva és Csáfordjánosfa az átlagtól jelentősen elmaradó, míg Bük, Sajtoskál, Iklanbe-
rény, Nemesládony, Simaság és Und az átlagot jelentősen meghaladó mértékben vette ki
részét a VH ellátásából. A különbségek az időközben módosult létszámok adataihoz mért
kivetéseknek köszönhetőek, tehát a regenerációs eredmények fordított arányt mutatnak.
Ez a nagymértékű beszo-
gáltatási kötelezettség a gazdaságok újjászervezését alapvetően
akadályozta, tovább rontotta a tenyészállomány összetételét, de súlyos helyzetbe hozta a
tejellátást és a vonóerő ellátottságot is.

A KM egy júliusi körlevelében felhívta a figyelmet arra, hogy az igénybevétel so-
rán tartsák szem előtt a „tenyészállomány fenntartásához, a mezőgazdasági munkálatok
elvégzéséhez szükséges igaerők meghagyásának és az 1 tehenet tartó gazdaságok lehető
megkímélésének fontos szempontját.” Novemberben a járás főjegyzője jelezte az alispán-
nak, hogy – jöllehet a járás eddig hiánytalanul leadta a kivetett szarvasmarha-mennyiség-
get, de a IV. negyedévi kivetéssel „már a földhözjuttatottak egy-két marhája van veszély-
ben, a módosabb gazdák pedig földjük megművelését nem tudják kellően teljesíteni, még
az eddigi hiányos mértékben sem.” 1946 januárjában a KM – a Földművelésügyi Minisz-
térium (a továbbiakban: FM) átirata és a tömeges panaszok miatt – kiadott körlevelében
hivatkozott a megjelent jogszabályokra, és a tenyészállatok fokozottabb megóvására uta-
sította az érintett közigazgatási hatóságokat. Ezen túl még azt is a vármegyei állattenyésztő
egyesület és a gazdasági felügyelőség közreműködéséhez kötötte, hogy az igénybevé-
teleket megelőzően állatcserékre kerülhessen sor. A VH ellátását biztosító egyetlen, az
állatok beszo-
gáltatásáról szóló kormányrendelet előírta, hogy a kivetéseknél figyelemmel
kell lenni „a tulajdonos állatainak a számára, az eddig teljesített beszo-
gáltatás mérvére,
a tulajdonos művelése alatt álló földterület terjedelmére, a talaj minőségére és az üzem-
rendszerre, továbbá az állattenyésztés érdekeire és a mezőgazdasági termelés folytonosság-
ának a biztosítására, valamint a tulajdonost esetleg ért háborús károokra. A tenyészteszbe
fogott apaállatokat, valamint a... tenyészállat igazolvánnyal ellátott állatokat nem szabad

igénybe venni. Az állattulajdonos, ha kizárólag ilyen állatokkal rendelkezik, a tenyészállat helyett más – esetleg e célra vásárolt – állat átadására kötelezhető.”²⁴ Sajnálatos tény, hogy a tenyészállatok védelméről is szóló rendeletek csak október végén jelentek meg, továbbá, hogy a KM januári körlevelének tartalmát az alispán csak április 3-án továbbította az érintettekhez, amikor már a szarvasmarha-beszolgáltatások döntő része lezajlott.

A fenti lényeges, de megkésett és a valóságtól, a teljesíthetőségtől messze eső szempontoknál sokkal fontosabb volt az egyes községeken belül a kivetések igazságosságának, azaz a terhek arányos elosztásának a kérdése. A községenként kialakított és gyakorolt kivetési eljárások – a panaszok, fellebbezések megjelenésével párhuzamosan – helyi szabályozások megalkotását igényelték. Erre a járásban először Bükön került sor, ahol az 1945. április 4-i állatlétszámból kiindulva két db fogatolt állatot és egy tehenet, valamint az újbirtokosoknak juttatott állatokat mentesítették a besolgáltatás alól, a többit – a község átlagosan 50 %-os beszolgáltatási mértékének eléréséig – progresszív módon tervezték igénybe venni. Kedvezményt adtak az épületkárok esetén, óvni szándékozták a borjú- és növendékállományt, támogatták a törzskönyvezett állatok cseréjét és a kötött súly szerinti beszolgáltatásban a társulásokat. Bóben már májustól működött az a rendszer, hogy két igavonót és egy tehenet mentesítettek a besolgáltatás alól, az e feletti létszámot beszolgáltatási alapnak tekintették, amiből 25–50–75 %-os mértékig jelöltek ki igénybevételre állatokat. A 710/1946. M.E. rendelet alapján a kivetés joga az alispántól a kormánybiztoshoz került. Az alispán fontosnak tartotta, hogy a főjegyzőkkel és a szakhivatalokkal konkrétan javaslatot dolgozzanak ki az igazságos elosztás módjára, mint tette azt a kormányrendelet. Javaslatuk figyelembe vette ugyan a családok nagyságát is, de bonyolultsága és számos alternatívája miatt nem válhatott vezérfonallá.²⁵

A VH ellátására történő szarvasmarha-beszolgáltatásokkal kapcsolatban került napirendre a községeken belüli igazságos teherelosztás anyagi vetülete is. Sopron vármege törvényhatósági bizottsága 1945. október 1-től kötelezővé tette a községeknek a *kártalanítási és kiegyenlítési alap* létesítését azzal a céllal, hogy „ne csak azok viseljék a besolgáltatások terhét, akiknek állatot, vagy egyéb terményeket kell beszolgáltatniuk, hanem jövedelmük arányában a községeknek minden lakosa. Mivel a beszolgáltatásra kerülő állatok és egyéb termények fejében a magyar kormány a *forgalmi értéknél lényegesen alacsonyabb összeget* térít csak meg (kiemelés: H.A.), a különbözetet a képviselőtestületeknek ki kell vetnie a község minden lakosára.” A kivetésnél figyelembe kell venni az

²⁴ SL Főj.2375/1945 (júl. 21.); Uo.3627/1945. (nov. 10.); Állatcserék: SL Alisp.1497/1946. (ápr. 3.). A hivatkozott rendeletek: 7.680/1945. M.E. (aug. 28.) és a végrehajtásáról szóló 146.000/1945. F.M. (szept. 18.) Kormányrendelet: 710/1946. M.E. (jan. 21.), erről az alispán febr. 28-án küldött értesítést a jegyzőknek (SL Alisp.1497/1946.).

²⁵ Bük: SL Alisp.6548/1945. (nov. 28.) és SL Főj.3937/1945. A büki szabályzatot a főjegyző minden jegyzőségnek megküldte mintának. Bó: SL Alisp.604/1946. (jan. 22.). Utóbbi egy panasz kapcsán ismerjük. N.A.-nak 25 db marhája volt, ebből a beszolgáltatási alap 22 db lett. Eddig igénybe vettek 10 db-ot, most 17 db marhája van, tőle addig nem vesznek igénybe, amíg mindenki le nem adta a beszolgáltatási alapjának 75 %-át. SL Alisp.7130/1945. (1946. febr. 11.).

egyres lakosok „köztudomás alapján megállapított jövedelmét”. A határozat javaslatot tett létminimum megállapítására, progresszió érvényesítésére, a hozzájárulás behajtását pedig közadók módjára rendelte beszedni. Fellebbezni a vármegyei kisgyűléshez lehetett. A határozatot – a végrehajtás halasztása nélkül – jóváhagyásra felterjesztették a Belügyminisztériumba.²⁶

A községek előjáróságainak többsége megkísérelte kialakítani a saját rendszerét, de felmerültek komoly ellenvetések is. Ivánban november közepén úgy foglaltak állást, hogy „A vörös hadsereg részére történő beszolgáltatások terhét az állam viselje, mert csak így lehetséges az, hogy annak súlyát az ország minden lakosa és adófizetője érezze [kiemelés: H.A.]. A beszolgáltatott termények árának kifizetése [...] azonnal történjék meg, hogy ezáltal a gazdákat ért károsodás csökkenjen. Lásna el ezért a Kormány a Vármegyét megfelelő összeggel, hogy a beszolgáltatott termény, vagy állat ára azonnal fizethető legyen, ne pedig fél vagy háromnegyed év múlva.” Ennek ellenére létrehozták a községi alapot, amelyhez az adóalapok mellett a jövedelmet és az állatlétszámot kívánták figyelembe venni. Az iparosoktól az adóalap 200%-át, a kereskedőktől pedig a 300%-át tervezték beszedni, és az így keletkező többletekből fedezni a kártalanítást.²⁷ Alsziporon a hozzájárulási arány megállapításához a község 71 lakosára 0,5 és 9 közötti szétosztási arányszámot állapítottak meg, összesen 282 pont értékben, öten a szegénységük miatt nem kerültek fel a listára. November végén azonban egy fellebbezés felszínre hozta a rendszer igazságtalanságát, mert az csak október 1-től érvényesítette volna a kárpótlást. Továbbá beleütköztek abba, hogy az általános pénztelenség miatt a döntés nem hajtható végre. Az első döntés óta keletkezett hivatalos magyarázatokból az is kiderült, hogy a hozzájárulás nem hajtható be közadók módjára, „... hanem azt az érdekeltek igazságérzetére és méltányosságára hivatkozva kell az érdekeltektől bekérni.” Így aztán a határozatukban fenntartották ugyan a korábbi döntést, de hozzátették „Semmi kilátás nincs arra, hogy az érdekeltek «bekérés» alapján fizetnének.” A büki képviselőtestület úgy döntött, hogy „mellőzi” az alap létesítését, mert hiányzik az értékálló fizetőeszköz, így a behajtás ideje után már nem jelentene segítséget; a terményben történő beszédését pedig az egyéb adó és beszolgáltatási terhek gátolják. Úgy vélték, hogy az aránytalanságokat az igazságos teherelosztással kell biztosítani. Hasonló okok miatt utasították el az alap létesítését Újkéren és Felsziporon is, utóbbinál az alap igazságtalanságát azzal egészítették ki, hogy az csak a VH ellátására leadott termékekre szól, és nem veszi figyelembe a jóvátételre szállítottakat. Összességében a járásból a Böi, a Répceszemerei jegyzőségek községei, valamint Sajtoskál és Lócs készítettek kiegyenlítési alapot.

Az alsziporiaknál említett hivatalos magyarázatok arra terjedtek ki, hogy a pénzügyi kormányzat nem engedélyezte, hogy a hozzájárulásokat adószerűen hajtás be, egyébként a szabályzatok érvényben maradhattak. Végül is a terhek kiegyenlítéséről a január

²⁶ SL Alisp.468/1945. (okt. 4.) helyen SL Alisp.1810/1945. 24. B.gy. 24. sz. határozat.

²⁷ Iván: SL Főj.896/1945. (nov. 15.). Alszipor: SL Alisp.7106/1945. (okt. 21. és nov. 28.). Bük: SL Főj.896/1946. (jan. 9.). Felszipor és Újkér: uo.7106/1945. (okt. 21.).

végén megjelent 710/1946. M.E. sz. rendelet intézkedett, emiatt az alispán a korábban kialakított gyakorlatot megszüntette.²⁸ A kormányrendelet valójában elismerte, hogy a VH ellátására beszolgáltató állatokért nem a tényleges forgalmi árat fizették ki a gazdálkodóknak, hiszen azzal a megfogalmazással élt, hogy „Amennyiben ez az ár [ti. a KM által erre az esetre megállapított ár] a helyi forgalmi árat nem éri el, a községi eljáróság az állattulajdonos részére – kérelemre – a hatóságilag megállapított ár és a forgalmi ár különbözetét az erre a célra létesített alapból térítésként köteles kiutalni.” Az alapot egyébként a szükséglethez mérten a közadók alapján és módjára kellett beszédni.

Eljárás

A VH ellátására történő beszolgáltatás végrehajtása a közigazgatás minden szintjén – néha ellenérzésekkel kísért, de – mindenképpen sok elfoglaltságot, problémát jelentő újszerű feladatként jelentkezett. A Kormányban a KM-re hárított feladat – ellentétben a jóvátétellel – nem kapott hatékony támogatást. Sokat mondó, hogy csak 1946 januárjában jelent meg az első rendelet a VH ellátásával kapcsolatban, nevezetesen a begyűjtött termékek kifizetéséről intézkedő jogszabály. A KM egészen addig, meg azt követően is főként körrendeletekkel, leiratokkal irányította a folyamatot. Sopron vármegyében a közelítési kormánybiztos és a SZEK vármegyei megbízottjának az együttműködése, valamint az átvételek operatív irányítását végző Nikolenko főhadnagy munkája – ha esetenként indokolatlan idővesztések mellett is, de – többségében zökkenőmentes volt. A kormányzati irányítás hiányosságai mellett a tényleges végrehajtói, a helyi jegyzőségi és községi eljárósági szint okozta a legtöbb problémát. Utóbbi érthető, hiszen a községekben a gazdaságokra szóló kivetés, annak teljesítése, vagyis a tényleges begyűjtés, valamint a VH részéről történő átvétel már csak a dolgok természete miatt sem lehetett zökkenőmentes.

Az alispán, látva a sok igazságtalanságra utaló panaszt, október közepén arról intézkedett, hogy „ezen túl minden orosz igénybevételt terjesszenek a Jegyző Urak a képviselőtestület és a termelési bizottság együttes ülése elé, ezentúl tehát ne a jegyző és a bíró, sőt ne is az eljáróság, hanem az említett testületek végezzék el az egyéni kivetést.” A panaszokat és a fellebbezéseket a jegyzők vizsgálják ki, és vagy terjesszék a képviselőtestület elé újabb határozathozatalra, vagy az alispánhoz, hogy azt a kisgyűlés elé terjesszesse – szöveg az utasítás további része. A járási kivetések igazságosabbá tételéhez a főjegyző decemberben kért a művelési ágakra, ezen belül a gazdálkodók által ténylegesen használt területekről információkat, hozzátéve, hogy az állatok beszolgáltatásának kivetését eddig is az állatlétszámok kimutatásai alapján végezte. Ugyanakkor kifogásolta egyes jegyzők nem kellő ügybizalmát. „Így többen vannak, akik a beszolgáltatások körüli összes tevékenységüket abban látják, hogy a főjegyzői rendelet lemásolásával azt a községi bírónak intézkedés végett kiadják. Sem a képviselőtestületeknek a kivetéssel kapcsolatos munká-

²⁸ SL Főj.896/1946. (jan. 29.) Megszüntetés: az SL Alisp.1041/1946. (márc. 11) rendelete alapján. A behajtási eljárásokat még november 11-én szüntette meg a 3328/1945. sz. utasításával. A kormányrendelet 1946. jan. 21-én jelent meg.

jában, sem a kivetett termények beszolgáltatásában nem vesznek részt. Innen ered aztán az a hiba, hogy az átvevő orosz alakulatoktól a községek vagy egyáltalában nem, vagy nem megfelelő nyugtát kapnak, amelyeket egyes jegyzők képtelenek arra a számra hivatkozva beterjeszteni, amely főjegyzői szám alatt a rendelkezést megkapták. Nem beszélve arról, hogy igen sok nyugta csak hetek, sőt hónapok múlva kerül elem, amikor már nagyon nehéz az eredeti rendelkezéssel való kapcsolatot felfedni.”

Az elrendelések, a bizonylatok és a kifizetések pontosabb kezelése érdekében december elejétől az iktatószámokon túl – visszamenő hatállyal is – „orosz leadás”, azaz O.L. számokat vezettek be az alispán minden külön kivetéséhez. A helyzet azonban 1946-ra sem nagyon változott. A SZEB panasa alapján a gazdasági felügyelőség – miközben elismerte a beszolgáltatással kapcsolatosan végzett emberfeletti munkát – azt tapasztalta, hogy a járási főjegyzők többször csak telefonon adnak kivetési utasításokat, és nem kísérik figyelemmel a végrehajtást.²⁹

Szinte általános problémát jelentett a kivetések teljesítésével kapcsolatos *határidők* betartása és a kivetés *egészének teljesítése*. Ebben a tekintetben az idő előrehaladtával lazult a kezdeti fegyelem. 1945 decemberében egy orosz–magyar vegyes bizottság vizsgálatot végzett a IV. negyedévi beszolgáltatással kapcsolatban. Az egyes termékekre eltérő, de átlagosan 60% teljesíthetőséget állapítottak meg. 1946. január közepén a főjegyző már fenyegetéssel igyekezett a hiányok pótlására bírni a III. és a IV. negyedévi beszolgáltatással elmaradókat. „A mostan közölt január 23-i időpont az utolsó a beszállításra, amennyiben erre az időpontra az összes hátralékok nem lesznek itt, a hátralékos községekre az oroszok maguk fognak – mint közölték – pótkivetést eszközölni és azt behajtani.” A teljesítések hiányosságai különösen 1946 elején okoztak gondot, amikor a kifizetésekre került volna a sor. Az első hónapok az 1945. III. és IV. negyedévi kivetések behajtásával teltek. Májusban az 1945. IV. negyedévi zsír- és az olajbeszolgáltatás elmaradásai miatt helyettesítőként a KM már szarvasmarha vagy sertés beszolgáltatását is elfogadta volna. Gyakran előfordult, hogy az esetleges többletbeszolgáltatásokból pótolták a hiányokat akár termékek, akár járások között. Augusztusban aztán a KM törölte az 1946. II. negyedévi kivetésekből még fennálló tartozásokat, az eredeti kivetéseket az addig összegyűlt élelmiszerekre korlátozta, és a VH ellátására történt beszolgáltatásokat 1946. augusztus 1-ig engedélyezte.³⁰

Az átadási problémák konkrét esetei a szarvasmarhák leadásával kezdődtek. Az 1945. II. negyedévében kivetett árpát és a szarvasmarhákat Sopronban kellett átadni. A június 10-én – a kísérő orosz katonák hiányában – útba indított 964 db szarvasmarhából azonban út közben 350 db-ot az orosz katonák minden tiltakozás és kérés ellenére

²⁹ SL Főj.3621/1945. (okt. 13). A jegyzői munka: uo.4011/1945. (dec. 10). A gazdasági felügyelőség észrevételei: SL Főj.2356/1946. (júl. 19).

³⁰ *Bálint* 2003. i.m. 327. p. SL Főj.3946/1945. (dec. 3.). Pl. az 1945. III. negyedévi kivetések a 7–12. O.L. jelzést kapták. Pótkivetés: uo.168/1946. (jan. 16.). A hiányzó termények egy részét a Futurától már megelőlegeztette, de az is visszapótlást igényelt. SL VI. 208. Sopron Megyei Gazdasági Felügyelőség iratai 1944–1949.2542/1946. (máj. 28.). Pl. 43 kg zsír vagy olaj = 100 kg élő sertés, 20 kg olaj = 100 kg élő marha, 20 kg olaj = 120 kg élő marha. Helyettesítés: pl.: SL Kkb.241/1946. (márc. 21). A törlés: SL Kkb.294/1946. (júl. 17.).

elhajtottak. Később a veszteség pótlására Szakonyból 31 db marhát hajtottak volna Sopronba, de Deutschkreutz községben az orosz katonák ezeket elvették, még az egyik hajtót is letartóztatták. Komoly nehézséget okozott a hosszú várakoztatás és az így keletkezett kár elismertetése. Hasonló eset ismétlődött meg decemberben. Ekkor a kivetett 1320 q szarvasmarhából 730 q-t, azaz kb. 243 db-ot Csepregben adtak le a gazdák. Ennek az állománynak a 40 km-es úton Hegykőre való hajtásához ismét nem érkeztek meg az átvett állományt kísérő orosz katonák, így a főjegyző és a bíró a községből igyekezett hajtókat toborozni. Több sikertelen próbálkozást követően „az átvevő és társai arra határozták magukat, hogy maguk oldják meg erőszakkal a kérdést és fegyveres fellépéssel az utcákon közlekedő fogatokat feltartóztatták, a járókelőket elfogták és ezekkel hajtották és kísértették a csordát, mely ma 12 óra körül útnak indult.” – jelentette a főjegyző. Mindez a gazdák leadásának teljesítése, az átvétel utáni harmadik napon történt.³¹

A főjegyző az elismervényeket vagy a készre jelentés alkalmával, vagy az alispáni felhívásra terjesztette fel. Utóbbihoz tartozik az a szeptember közepi eset, amikor a II. negyedévi szarvasmarha-, széna-, vaj- és árpakivetések elismervényei mellett a még folyamatban lévő begyűjtések aktuális dokumentumait is beküldte a főjegyző. Gondjait is jelezte: „Ide csatoltan felterjesztek olyan átvételi elismervényeket, melyeket fenti csoportosítások egyikéhez sem csatolhattam, és amelyekről azt sem tudom megállapítani, mily féleség átadásáról szólnak.” Az ok: „az orosz szövegű elismervényeket lefordítani és így tartalmukat kijegyezni, írni, olvasni tudó tolmács hiányában nem tudom.” Ennek aztán olyan következménye is lett, hogy a zöldség és a gyümölcs helyett is leadott burgonya árát a községek között felosztani sem tudta. A II. negyedévi beszolgáltatások elszámolási dokumentumait a KM október elején azzal küldte vissza a vármegyébe a kormánybiztosnak, hogy azok nincsenek a megfelelő záradékokkal ellátva, „valamint az orosz nyelvű számadásban a VH II. negyedévi ellátására kiszolgáltatott élelmiszerek ára nincs feltüntetve.”³² Ez az eset is jelzi a rendeleti szabályozás hiányát, egyúttal első jele annak a rendelkezéssorozatnak, amelyek – az elszámolások, bizonylatolások kellékeit tekintve – utólag állították fel olyan követelményeket, amiket ebben az összefüggésben nem lehetett teljesíteni.

A panaszok, fellebbezések 1945 novemberében szaporodtak meg. Az érintettek betartották az eljárási rendet: beadványaikkal előbb a képviselőtestülethez fordultak, és csak azt követően az alispánon keresztül a vármegyei kisgyűléshez. A Csepregi járásból több mint két tucat – szinte kizárólag a szarvasmarha-leadásokkal kapcsolatos – panasz érkezett el az alispánhoz. A tényleges okok az eseteket részletesen tárgyaló képviselőtestületi jegyzőkönyvekből derülnek ki. A vélt igazságtalanságok mögött ténylegesen a leadások miatt jelentősen lecsökkent, a tejjelátást és a mezőgazdasági munkákat, a tenyész-

³¹ SL Főj.2033/1945. (jún. 29.). SL Főisp.468/1945. (nov. 8.); SL Főj.3589/1945. (dec. 20.) jelentése a SL Kkb.1/1946. alatt.

³² SL Főj.4052/1945. (szept. 16.). A II. negyedévi kivetéseket – némi hiánnyal - már június végéig beszolgáltatták. KM leirat: SL Kkb.462/1945.K. (okt. 2.). A kormánybiztos okt. 15-én „megfelelő eljárásra” megküldte a számadási okmányokat az alispánnak.

tést veszélyeztető állapotok húzódtak meg. Ugyanakkor kiderült, hogy sokan eladásokkal, az oroszokkal lóra történt cserével, a tartott állomány családtagok közötti felosztásával igyekeztek csökkenteni beszolgáltatási kötelezettségüket. A jegyzőkönyvekből az előjáróságok gondos, körültekintő mérlegelése alapján, sokszor nehezen, de szükségből meghozott határozataira láthatunk példákat.³³ A vármegyére eljuttatott fellebbezések az alispán sokszorosított határozatsablon segítségével, indoklással utasította vagy fogadta el, és ennek megfelelően kötelezte az előjáróságot új határozat meghozatalára.

Kifizetések

A VH ellátásával kapcsolatos rendszer legkritikusabb pontját a beszolgáltatott termények, termékek árának a megtérítése jelentette. Ahogy a kormányzat csak megkésve és részlegesen szabályozta a VH ellátásával kapcsolatos eljárásokat, úgy ennél is rosszabbul kezelte a beszolgáltatott áruk megtérítésének kérdését. A következőkben leírt események mindenesetre ezt támasztják alá. Figyelmünket a beszolgáltatáshoz képest késői kifizetésekre és a térítési árakra koncentráljuk, ugyanis ezekben a szempontokban összegződött a gazdatársadalmat ért károk döntő része.

A 1945. II. negyedévi kivetésnél: „Az áruk ellenértékének kifizetésére vonatkozóan pótlólag intézkedem.” – írta a főispán. Az alispán a III. negyedévi kivetésekhez csatolta a KM részletes utasítását: „Az áruk ellenértékének kifizetésére a kormány fog megfelelő pénzellátmányt a Közellátási Kormánybiztos Úr rendelkezésére bocsátani. Addig is, amíg annak gyakorlati leküzdésére sor kerül, igyekezzék Kormánybiztos Úr az árukat hitelbe, vagy bankkölcsönrel megvásárolni, vagy pedig a vármegye előlegezze meg az ahhoz szükséges pénzüsszeget. A felvásárlási árakra vonatkozóan további intézkedésig minden egyes esetben az 1944. év júliusában érvényben volt hivatalos árak tízszeresét kell téríteni.” A IV. negyedévben még mindig a homályos távlatban maradt a kifizetés. „Az igénybevetett termények átvételi árának megállapításánál (sic!) és a szükséges pénzüsszegek rendelkezésre bocsátásáról külön fogok intézkedni.” – szólt a KM leirata.³⁴

Nem így történt. A valóságban általános szabályként érvényesült az, hogy az átvett árukat az átvétel idején érvényes hatósági áron fizették ki. A gondot az okozta, hogy a kifizetésre az átvételt követően csak *hónapok múlva* került sor, és közben az infláció rohamléptekben gyorsult.

A II. negyedévre kivetett élelmiszereket június végéig begyűjtötték. Az alispán csak október 5-én állította össze a kifizetési listákat, mindössze a szarvasmarhák árához kért eligazítást a kormánybiztostól. Nem tudta ugyanis, hogy a KM rendelkezésének megfelelő (az 1944. évi ár 10-szeresét jelentő) 400 P/kg-os, vagy a júliustól érvényes 80 P/kg-os árat kell-e kifizetni. Október végén már határozott intézkedést kért a kormánybiztostól a főjegyzőknek a kifizetésekhez szükséges ellátmányok biztosítása érdekében. Kifejtette,

³³ Példaként: SL Alisp.3984/5955, 6548, 6807/1945. De ide sorolhatók az alispáni iratok közül: 5947, 5997, 6086, 6087, 6088, 6089, 6094, 6460, 6461, 6462, 6482, 6543, 6544, 6587, 6609, 6807, 7279/1945. számúak is.

³⁴ SL Kkb.565/1945.K. (jún. 3.); KM utasítás: SL Főj.2375/1945. (júl. 21.). KM leirat: SL Kkb.842/1945. (okt. 20.).

hogya ha „Az ellenértékek kiutalása a beszolgáltatás lezárása után történik csak meg akkor a drágulás miatt a beszolgáltatók igen rosszul járnak” – hiszen csak az átvételkor érvényes árat kapják meg. A kifizetésre november közepén mégis így került sor. Ez azt jelentette, hogy a 312 230 kg szarvasmarha után 6,16 P/kg-os árat térítettek, miközben ez az ár már a III. negyedévben 24 P/kg-ra növekedett, de a kifizetés idején, a IV. negyedévben már 1200 P/kg-os árat kellett volna érte adni. A különbség 195-szörös! Ez azt jelenti, hogy pl. egy júniusban leadott 300 kg-os szarvasmarha árán a kifizetésekor a gazda nem egészen 1 kg sertéshúst vehetett. A többi terméknél már a III. negyedévi árakkal számoltak el; ez az árpánál 3,7 P/kg-mal szemben 215 P/kg-os árat, azaz 58-szoros különbséget jelentett, a szénánál az 1,3 P/kg helyett 96 P/kg-ot, azaz 73-szoros árat kellett volna téríteni, a vajnál a 150,7 P/kg helyett 7300 P/kg, azaz a kifizetett 48-szorosa járt volna. A többi terménynél is 40–60-szoros eltérések mutatkoztak. Az 1945. évben a novemberi volt az egyetlen kifizetési alkalom. Nem sikerült kifizetni a II. negyedévben leadott összes terméket, a III. negyedévinek pedig csak a töredékét térítették meg ekkor. A III. negyedévről 1946-ra áthúzódó termékek közül januárban a szarvasmarhát 25 P/kg, a sertéseket 53,8 P/kg áron fizették ki az akkor érvényes 10 000 és 20 000 P/kg-os árak helyett, az eltérés már 400, illetve 379-szeres. A 495 kg baromfiért február közepén már 24 000 P/kg-os árat térítettek.³⁵

1946. január elején végre jogszabályban rendezték a VH részére igénybe vett élelmiszerek ellenértékének a megtérítését. A rendelet szerint a kormánybiztos utalja ki a rendelkezésére bocsátott pénzellátmányból a kifizetéseket, amelyeket a községi elöljáróság juttat el a beadásokat teljesítőkhöz. Ez a rendelet lehetővé tette, hogy az ellenérték készpénzben történő megtérítése helyett az átadók utalványt igényelhessenek, amit az aktuális áron 1946. december 31-ig lehetett volna beváltani. Később kiderült, hogy a leadott, de eddig ki nem fizetett élelmiszereket is lehet utalvánnyal ellentételezni.³⁶

A beszolgáltatott élelmiszerek kifizetését nehezítette az a február végén kiadott KM rendelkezés, amelyik bonyolult igazolási dokumentációhoz valamint súlyos, 30%-os számlailletékhez kötötte a kifizetéseket. A rendelkezés a VH ellátására és a jóvátételi szállításokra is kiterjedt. A Csepregi járás főjegyzője rögtön jelezte, hogy a rendelkezésben szereplő követelményeket legfeljebb az ezt követő beszolgáltatásoknál lehet érvényesíteni, akkor is kérdéses, hogy a VH átvevői megfelelő elismervényt adnak-e, illetve, hogy a „számlailletéket a terhes leadások mellett a beszolgáltatást teljesítő gazdák hajlandók-e viselni majd.”³⁷

³⁵ Alispán: SL Kkb.468/1945. (okt. 5.); Uo.842/1945.K. (okt. 29.); A kifizetésről: SL Főj.3781/1945. és SL Kkb.468/1945.K. (nov. 10.); Az árakról: SL Kkb.842/1945.K. (dec. 27.). SL Főj.2003/1946. (jan. 11.). Baromfi: SL Főj.639/1946. (febr. 12.). A II. negyedévre beszolgáltatott vajat Sopron város vette át és fizette ki július 21-én 165 P/kg áron.

³⁶ 10.030/1946. K.M. (jan. 12.); A korábbi, ki nem fizetett beszolgáltatások utalványra váltásáról szóló leirat január 26-án érkezett. Ezt az információt a kormánybiztos csak május 13-án továbbította: SL Kkb.176/1946.K. (máj. 13., 1/1946. alatt). Így nem csodálkozhatunk azon, hogy ezt a lehetőséget az érintettek nem használták ki.

³⁷ SL Kkb.27/1946. (febr. 20.). 30 %-os számla- és 1 %-os nyugtailleték, 3 példányos jegyzék (gazda neve, áru

A kifizetést megnehezítő, esetenként lehetetlenné tevő eljárás nem az egyetlen abban a sorban, amelyek mindegyike arra irányult, hogy a kifizetések minél kisebb mértékben terheljék az állami költségvetést. A példák sora október végéig nyúlik vissza. Ekkor a KM utasítása így szólt: „Tekintettel arra, hogy a vörös hadsereg ellátására igénybevert mezőgazdasági termények és termékek ára az államkincstárt terheli, felhívom Kormánybiztos Urat, hogy a költségek lehető csökkentése érdekében azoknál a cikkeknel, amelyeknek ára rendeletileg szabályozva nincsen, az itt engedélyezett felső árakat csupán akkor fizesse ki, ha alacsonyabb helyi árakon a kivetett mennyiség fennakadás nélkül meg nem vásárolható.” A jelentős késéssel megjelent kormányrendeletek a hatósági és a helyi forgalmi ár különbözetére létesített alap kapcsán valójában elismerték a megtérített érték és a ténylegesen kifizetett ellenérték eltérését. Ennek megfizetését azonban nem a költségvetésre, hanem a *települések társadalmára* igyekeztek hárítani. 1946. február közepén a KM a Gazdasági Főtanácsnak (a továbbiakban: GF) írt igénylésében azzal az indoklással sürgette napi 10 milliárd pengő folyósítását az 1945. IV. negyedévi beszolgáltatások megtérítésére, hogy „A közellátási kormánybiztosok jelentékeny összegű hátralékban vannak a kivetéseket teljesítő termelőkkel szemben. Amennyiben nem tudunk megfelelő pénzüsszeget ennek kifizetésére időben biztosítani, úgy az agrárárak most tervezett nagyobb arányú emelése után (pl. búza 140 000 P/q-ról 500 000 P/q-ra) már a magasabb árakat kell téríteni, ami jelentékenyen nagyobb terhet róna az államkincstárra.”³⁸ Az idézetből azt hihetnénk, hogy az élelmiszerekért a kifizetéskor aktuális árat térítették, pedig láttuk, hogy nem így történt.

Az 1945. IV. negyedévi beszolgáltatások kifizetésére csak 1946 májusától került sor. A legfontosabb tételt, az – 1320 q szarvasmarha-kivetésből 1309 q-át – május közepén fizették ki 100 000 P/kg-os áron. Ugyanekkor egyenlítették ki a III. negyedévről a húskivetés fejében beszolgáltatott szarvasmarhák árát 25 P/kg-os, a sertéseket pedig 50 P/kg-os áron, miközben május 10-től a hivatalos árak a szarvasmarha esetében 53 millió P/kg, a sertés esetében pedig 63 millió P/kg nagyságúak voltak. Ekkor az árkülönbségek már 530 és 2 millió-szeres mértéket is meghaladták. 14 q gabona 6 millió P-s árát május elején már nem vették fel a községek, mert ez az összeg nem fedezte volna a posta és a küldönc díját. „Azt kérjük, hogy vagy fizessék meg az árát, vagy ne fizessenek semmit, mert akkor legalább abban a tudatban élünk, hogy ingyen adtuk.” – fakadtak ki az érintettek [kiemelés: H.A.]. A többi beszolgáltatott termék kifizetéséről nem maradt fenn részletes kimutatás. Ehhez nyilván köze volt annak is, hogy a kormánybiztos nem rendelkezett a megfelelő fedezettel. „Tekintettel arra, hogy időközben az egyes beszolgáltatások térítési összegei

fajtája, mennyisége, súlya, darabszáma, egységára, kifizetendő összeg, a kifizetést igazoló jegyzék a gazdák aláírásával), a VH részére történő beszolgáltatásnál még: orosz nyelvű és tolmács aláírásával ellátott magyar fordításban átvételi nyugta. Ha az ellenérték nem a hatósági ár volt, akkor az alkalmazott ár igazolására a közellátási-, a gazdasági felügyelőség vagy a Hús- és Zsiradék Hivatal, illetve a Terményhivatal volt az illetékes. SL Főj.662/1946. (márc. 1.).

³⁸ SL Kkb.842/1945.K. (okt. 27.). 710/1946. M.E. (jan. 21.) és a 3.630/1946. M.E. (márc. 29.) rendeletek 2. §-ai. Idézi: *Bálint* 2003. 332. p. (febr. 19.) Az összeget a GF visszatartotta, végül március 16-án kapta meg a KM.

oly nagy összegre emelkedtek, hogy a közellátásügyi Miniszter Úr által részemre kiutalt átalány azoknak csak kis hányadát fedezi és így nem áll módomban jelenben a térítési összegeket kifizetni.” – utalt a helyzetre a jegyzőkhöz írt levelében a kormánybiztos. Május közepéig az is kiderült, hogy egyes községekben a kiutalt, de a gazdák által fel nem vett összegeket a községi pénztárba vagy a kártalanítási alapban helyezték el. Ezt a helytelen gyakorlatot a főispán az ilyen összegek visszafizettetésével büntette. Az így keletkezett károk megtérítését még 1948 januárjában is kérték az érintettek. Az is előfordult – és a tartozások „kisöprési” szándékának a bizonyítéka –, hogy volt olyan kiutalás, amelyről nem lehetett tudni, hogy milyen beszolgáltatásokra, milyen mennyiségben nyújt fedezetet. A helyzet addig fajult, hogy július elején a főjegyző aprópénz hiányában nem tudta kifizetni az átutalt 4 067 432 milliárd P-t, amit a községek, „csekély, jelentéktelen” értékük miatt amúgy sem osztanának ki. – vélte a főjegyző. Így ezt az összeget július 18-án visszafizette a vármegyei pénztárba.³⁹

Utóbbi eset azért érdekes, mert tényleg az utolsó lehetett, hiszen július 2-án kelt az a 6.620/1946. M.E. sz. kormányrendelet, amelyik a fegyverszüneti egyezmény alapján igénybe vett termékek árát búzaértékben rendelte kiegyenlíteni. A búzanévértékű államkötvények (búzakötvények) évi 4%-os kamatozású értékpapírok voltak, amelyeket 1949. december 31-én lehetett beváltani. A beszolgáltatott termékek, termények és állatok értékét táblázat segítségével kellett búzaértékre átszámítani.

Július 11-től a VH ellátásra beszolgáltatott termékek kezelési költségeit az adópengő rohamosan növekvő névértékeivel egyenlítették ki, a beszolgáltató gazdák viszont már búzakötvényt kaptak ellenértékként. A búzakötvényekkel történő kifizetésekről szóló kimutatásokat a kormánybiztos október elején megküldte a soproni Magyar Pénzügyigazgatóságnak, amelyeket a Pénzügyigazgatóság június végén továbbított a Pénzügyminisztériumba. Ezek kifizetéséről a tekintett időszak alatt nem szólnak iratok, de a töredékösszegek kifizetésére 1947 elejétől több alkalommal történt intézkedés. A búzakötvények kibocsátását 1947. június 15-én zárták le, azaz eddig a határidőig lehetett a hatálya alá tartozó beszolgáltatott termékek kifizetését ebben kérni.⁴⁰

„A Magyar Köztársaság 4%-kal kamatozó, búzaértékben megállapított államadósága” elnevezésű államadósági kötvények beváltásáról végül is a 11.710/1948. Korm. sz. rendelet intézkedett úgy, hogy azokat 1949. január 1-től 10 év alatt, éves sorsolással, 1957-ig kell megtéríteni. A rendelet a kifizetést megelőzően 25%-tól induló és évente

³⁹ SL Főj.1752/1946. (máj. 15.). Árak: uo.1851/1946. (máj. 9.); SL Kkb.4/1946.K. (máj. 3.); uo. 1803/1946.K. (SL Kkb.27/1946.K. máj. 18.); uo. 176/1946.K. (máj. 18.); SL Kkb.28/1948. (jan. 27.); uo. 27/1946.K. (gy.); uo. 2162/1946. (júl. 12., 18.).

⁴⁰ 6.620/1946. M.E. (júl. 2.) melléklete szerint pl.: 1 kg burgonya = 0,4 kg búza; 1 kg vágómarha=7 kg búza; 1 kg hús = 15 kg búza, 1 kg zsír = 20 kg búza, stb. A búzakötvényeket 10, 50, 100, 500 és 1000 kg-os címletekben bocsátották ki. A búza-egyenérték táblázatban nem szereplő termékeket és a 10 kg alatti mennyiségeket, ún. töredékösszegeket készpénzzel kellett kiegyenlíteni. A 11.710/1948. Korm. sz. rendelet nov. 18-án kelt, (MK. 262/1948. nov. 27.); SL Kkb.27/1946.K. (gy.); uo.474/1946.K. (okt. 5.), uo.81/1947.K. (jún. 23.); Töredékösszegekre pl.: Uo. 85/1947.K. (febr. 3.), uo.228/1947.K. (gy.); Uo.216/1947.K. (máj. 10.).

2,75%-kal csökkenő, ún. elsőbbségi illeték, az esetleges átruházásokra kiszabott értékpapír-forgalmi adó és a községi bizonyítvánnyal igazolt köztartozások levonását írta elő. A kormányrendelet végrehajtásáról szóló pénzügyminisztériumi rendelet határozott a kiegyenlítés évenkénti üteméről, megállapította az 1948. decemberi sorsolás eredményét és az aktuális, 60 Ft/q búzaárát is. Az adott sorsoláson a 6 %-os arány 97 060 kg búzaértéket jelentett, azaz az összes búzakötvény 1 617 666 kg búzaértéket képviselt.⁴¹

A kifizetések a fennmaradt iratok alapján július közepétől kezdve nem követhetők. Az 1946. augusztusi valutastabilizáció után a Csepregi járásra készült kimutatás a beszolgáltatás kezdete óta kifizetett és a még ki nem fizetett termékek mennyiségét tartalmazza. Az ebből kiemelt, a tartozások lényegét tükröző kimutatást az 5. táblázatban tüntettük fel.⁴² Jól látható, hogy a kisebb értéket képviselő árukból tetemes arányú tartozások maradtak kifizetetlenek a forintra való átállás idejére.

Megnevezés	Marha	Sertés	Burgonya	Liszt	Zab	Árpa	Tengeri	Tengeri liszt	Baromfi	Vaj	Zöldség, gyümölcs	Széna
Fizetendő még (q)	134	2	681	1142	496	451	760	95	7	3	867	8 712
Fizetendő még (%)	4,2	1,3	26,4	80,8	61,9	67,4	93,8	100,0	49,8	29,6	90,1	96,8

Megnevezés	Szalma	Bab, borsó	Zsír	Tojás (db)	Répa
Fizetendő még (q)	640	110	24	5735	81
Fizetendő még (%)	100,0	100,0	97,9	95,6	100,0

5. táblázat: A VH részére 1946. július 27-ig beszolgáltatott termékekből még kifizetetlen rész

Az itt feltüntetett tartozások kifizetéséről nem maradt fenn dokumentum. Ugyanakkor 1947-től 1950 januárjáig terjedő időszakban sikerült az érintetteknek megkapni az 1946. július 28-a után beszolgáltatott áruk ellenértékét. A Csepregi járást ez 2961 q széna, 5000 db tojás, 1125 q zöldség és gyümölcs, 60 q élőmarha árával érintette, amiért összesen 47 515 Ft-ot lehetett szétosztani a beszolgáltató gazdák között.⁴³

⁴¹ A 6.620/1946. M.E. sz. rendelet 1946. július 2-án jelent meg, a 11.710/1948. Korm. sz. rendelet, nov. 18-án. A végrehajtási rendelet: 5.795/1948. IV.a.P.M. sz. 1949. jan. 15.

⁴² SL Főj.3014/1946. (aug. 21.), ugyanez: SL Kkb.228/1947.K. gy.

⁴³ Tanulmány a folyamat: Főjegyző 1947. júl. 11-én beküldte a listát (1902/1947.), amit az alispán csak augusztus végén kért. A kellően részletezett lista 1947. szept. 20-án kerül az alispánhoz. A vármegyében

Egyéb ellátások

Az egyéb ellátásokhoz soroljuk a Sopron vármegye területén létesített négy hadifogolytábornak, a Sopronban elhelyezett hadikórházaknak biztosított termékeket, mert ezek szorosan összefüggtek a megszálló VH élelmezésével. Ugyanakkor ide kell sorolnunk a magyar honvédség alakulatainak ellátási szükségleteit is, hiszen az ilyen igények össze-tele és kielégítése több ponton hasonlóságot mutatott a VH esetében tapasztaltakkal.

A hadifogolytáborok élelmiszerral való ellátásáról a Nikolenko főhadnagy vezette Főintendánsi Hivatal gondoskodott. A táborok külön igénnyel mindössze 1945 novemberében 50 q gabona beadásával terhelték a többi kötelezettséget. A hadikórházak élelmiszerral való ellátása vegyes megoldásokat tartalmazott. Az alapellátást a főintendáns utalta ki a VH élelmezésére szolgáló mennyiségekből. Külön eljárást igényelt ugyanakkor a napi friss élelmiszerek biztosítása.⁴⁴ A napi 50–100 liter tejet a magyar államnak kellett finanszíroznia, a 100–300 kg zöldség és gyümölcs vásárlását – kormánybiztosi engedély alapján – közvetlenül az ellátó alakulatok végezték.

Jóvátétel

Az 1945. június 15-én aláírt jóvátételi egyezmény a Szovjetunióknak megítélt 200 millió dolláros keretén belül az ipar és a mezőgazdaság 84,5–15,5%-os arányban osztozott. Az eredetileg tervezett, évi 33,3 m\$-os, egyenletes ütemezést 1946 április-májusában sikerült a hat év helyett nyolcéves teljesítésre és progresszíven emelkedő térítési tervvé átalakítani, így az ütemezés 1945 és 1952 között a mezőgazdaságot érintően összesen 31,3 m\$ értékben alakult. Az 1946. január 20-ig tartó első jóvátételi évben 700 e\$ értékben sertés, 1716 e\$ értékben búza, 308 e\$-ért kukorica, 1521 e\$ fejében takarmánymagvak, 287,5 e\$ értékű hüvelyes magvak és 150 e\$ összegért főzeléknövények magvainak leszállítása volt a kötelezettség. Az 1946. január 20 és 1947. január 20 közötti második évre a megfelelő értékek: búza: 1716 e\$, takarmánymagvak: 1340,5 e\$, főzelékmagvak: 189 e\$, szarvasmarha 747 e\$, ló: 592,5 e\$ és sertés: 1400 e\$. Az első jóvátételi év kötelezettségeit 41%-ban sikerült teljesíteni. A szárazság miatt erről az évről a 66 000 tonna, az 1947. évről pedig 60 000 tonna búza szállítását a későbbi évekre ütemezték. A jóvátételi kötelezettség szervezésére és lebonyolítására 1945 augusztusában Fegyverszüneti Tárcaközi Bizottság alakult, valamint a Pokorný Hermann altábornagy vezette Jóvátételi Kormánybiztosságot hozták létre. Utóbbi feladatkörét 1946 elejétől a Jóvátételi Hivatal vette át. A mezőgazdasági termékek szállítását az FM megbízásából a Magyar Árucserforgalmi Intézet Rt. szervezte. A szaporítóanyagok az FM hatáskörébe

összesen 100 000 Ft-ot fizettek ki az ilyen tartozásokra, az 1949. dec. 28-i kiutalás után, 1950. jan. 24-ig. (SL Alisp.880-56/1949. (dec. 28.) és SL Főj. 880-9/1949. 1950. jan. 24.)

⁴⁴ SL Kkb.690/1945. (szept. 10.); Kórházak: SL Kkb.11/1945. (ápr. 26.), uo. 158/1945. (jún. 1.), uo. 168/1945. (júl. 3.), uo. 500/1945. (júl. 26.).

kerültek, a terményekkel és az állatokkal kapcsolatos szállításokat pedig a KM a Terményhivatal, valamint a Hús- és Zsiradék hivatal révén koordinálta.⁴⁵

Mint látni fogjuk, témánkhoz a jóvátételi kötelezettségek teljesítésének csak az első két éve tartozik, hiszen a további években már nem a kivetés–beszolgáltatás rendszerében, hanem felvásárlással, termeltetéssel, illetve az általános beszolgáltatási rendszeren keresztül történt a megfelelő árualapok biztosítása. Ez vonatkozott a Jugoszláviának és Csehszlovákiának történő mezőgazdasági eredetű cikkek beszerzésére is.

Az első jóvátételi évben Sopron vármegyét 2000 db vírusüldő, 1000 db sertés, 1100 q búza, a takarmánygabonák közül 2400 q kukorica, 3000 q árpa és 1200 q zab terhelte. Az 50–90 kg közötti állatokat, az ún. vírusüldőket szérumtermelésre használták. Közülük 800 db leadását már 1945 augusztusában előre jelezték, októberében pedig kivetettek. A maradék 1200 db-ot 1946 januárjában tervezték biztosítani: a Csepregi járásból 240, a Csornaiból 400, a Kapuváriból 430, a Soproni járásból pedig 130 db-ot. A sertések tulajdonképpen hízóalapanyagot képeztek, azaz hizalásukhoz volt szükség a különböző takarmánygabonákra, amit ugyancsak igénybevétellel biztosítottak. A búza beszolgáltatását a vármegye az 1945. évben beszolgáltatott kenyérgabonából, adógabonából és a malmok vámkeresményéből fedezte. Róni Sándor, a frissen kinevezett közellátási miniszter ennek a kivetésnek a teljesítését „A jóvátételi szállításokat az ideiglenes magyar kormány által vállalt szerződés értelmében, de ezen túlmenően a felszabadító Vörös Hadsereg iránti hálánk és készségünk jeléül feltétlenül teljesítenünk kell.” – szempontokkal indokolta. Hozzátette, hogy mindezek mellett a belföldi ellátás a jóvátétel időtartama alatt nem szenvedhet hiányt.⁴⁶

A sertések, különösen a súlyhatárhoz kötött vírusüldők beszolgáltatása nehézségeket okozott. Az októberi kivetés kapcsán a Csepregi járás főjegyzője kifejtette, hogy „az augusztusban kijelölt állatok már túlfejlődtek az előírt súlyon, másrészt október elején volt nagy sertésbeszolgáltatás az állományt annyira lecsökkentette, hogy erre a már nem is várt leadásra az előjáróságok az állatokat előteremteni nem tudják, vagy csak a legnagyobb nehézségekkel. Az átvett állatokat az átvevők kilogrammonként 50 pengős árban fizetik, ami az előrehaladott árakkal egyáltalán nem áll arányban, és amely összegek felvételét az állattulajdonosok visszautasítják.” Miután február elejéig a 2000 db-ból mindössze 73 db-ot adtak le, a KM sürgette az igénybevételeket, és március 10-ben szabta meg a teljesítés végső határidejét. A főjegyző minden jegyzőnek szigorú hangú utasításba adta, hogy „a beszolgáltatást minden rendelkezésre álló eszközzel, ha kell karhatalommal, foganatosítsa.” Ugyanakkor a Hús- és Zsiradék hivatalnak küldött levelében a nehézségeket vázolta: „a községek a beszolgáltatásnak eleget tenni képtelenek, – mert a

⁴⁵ Honvári 2012. és Gábor 2013. alapján.

⁴⁶ Sertések: SL Főj.1085/1946. (jan. 10.); Búza: SL Kkb.468/1945. (szept. 9.), teljesítés: SL Kkb.99/1947.K. a SL Kkb.524/1947.K (okt. 23.) helyen. Takarmánygabona: SL Kkb.4/1946. (1945. júl. 18.); A hazai szérumtermeléshez szükséges vírusüldőket azért tárgyaljuk a jóvátételnél, mert kivetésük és a velük kapcsolatos problémák összefonódnak a jóvátételi sertés-beszolgáltatással. SL Kkb.468/1945.K. (szept. 14.) a KM. 507.870/1945.IV. sz. leirata.

sertésbeszolgáltatás eddig is lényegesen csökkentette, majd a fellépett sertésvész annyira megtizedelte az állományt, hogy a községekben már-már a teljes kipusztulás veszélye fenyegetett. [...] A képviselőtestületek állásfoglalásaiból azt is megállapítottam, hogy sérelmesnek és igazságtalannak tartják, hogy a vírusszűldőket hatósági igénybevétellel kívánják biztosítani, amikor azok megbízott kereskedők útján vásárlással volnának beszerezhetőek. *Tarthatatlan az a gyakorlat, hogy a termelők termelvényeiket, állataikat kényszer hatása alatt teljesen irreális árakon adják* [kiemelés: H.A.], amikor köztudott dolog, hogy sem iparcikket, sem szérumot, nem hatósági áron, de pénzért egyáltalán nem tudnak beszerezni. A gazda termését adógabonára, orosz katonaság élelmezésére, jóvátételre, elkerülhetetlen beszerzésekre, kevesek kivételével már elköltötte, illetve közellátásra leadta. A még itt-ott meglévő kis feleslegek felkutatása az elszámoltatásokkal most folyik. Méltányos tehát, az a kérés, hogy a méregdrágán és rendszerint csak «valamiért» forgalomba kerülő szérum előállításához megfelelő és a többi árral arányos árat fizessenek.” A végrehajtás nehézségeire utal, hogy februárban a beledi gyűjtőhelyen a 300 db sertésnek rendelt vagonhoz csak 3 db sertést adtak át. Három nappal később a vagonba rakáshoz a helyi rendőrség igénybevétele is elégtelen volt. A közellátási főfelügyelő a KM által felállított karhatalmi zászlóalj kirendelését kérte. A hizlalásra szánt takarmánygabonából 1946. március végéig átlagosan 40 %-os mértékig sikerült teljesíteni a kivetéseket. Az alispán már a kivetés után jelezte a kormánybiztosnak és a minisztériumnak, hogy a rossz termés, a beszolgáltatás, a vetőmag és a saját állatok takarmányozásának biztosítása miatt a beszolgáltatás komoly nehézségekbe ütközik. Az ilyen helyzetek indokolhatták, hogy a KM májusban hozzájárult ahhoz, hogy a jóvátételi sertéseket az arra vállalkozók hizlalhassák fel a megkívánt 140 kg-os vágósúlyra.⁴⁷

Az 1946. évi szarvasmarha és sertés igénybevételek körülményeit jogszabályban rögzítették. A konkrét kivetéseket március 23-án kapta meg a vármegye. A járásonkénti kivetéseket és az 1946. június végéig leadott állományt a 6. táblázatban tüntettük fel. Az 1650 db-ból álló szarvasmarha tenyészállat és a 4800 db sertés kiválasztásához nagyon részletes szempontsort is meghatároztak. A szarvasmarhák gyűjtő és átadó állomásokon keresztül jutottak ki a Szovjetunióba. Emiatt az állatokhoz darabonként 100 kg szalastakarmányt és 50 kg alomszalmát is kötelező volt leadni, amit külön térítettek. A kijelöléseket és a Vármegyei Állattenyésztő Egyesület által történő felülvizsgálatot április 20-ig kellett elvégezni. A szállítás május 1-től október végéig folyamatosan történt. A sertésekkel kapcsolatos igényt 30 és 50 kg közötti súlyú, ivartalanított állatokra fogalmazták meg. Ezeket április 30-ig kellett beszolgáltatni. Az igénybe vett sertéseket kijelölt kereskedők vették át és szállították a kijelölt hizlaldákba. Mindkét állatfaj beszolgáltatása már beleszámított az élőállat beszolgáltatási kötelezettségbe, méghozzá a szarvasmarháké másfélszeresen.

⁴⁷ A SL Főj.1085/1946. helyen: 3426/1945. (nov. 2.), 783/1946. (márc. 7.), 235/1946. (márc. 4.). Beled: SL Kkb.2/1946. (febr. 16., 19.). A határidő: SL XXIV. 601. Soproni Közellátási Felügyelőség iratai. 1946–1950.497/1946. (febr. 9.). A KM információjával szemben a Hús- és Zsiradék hivatal dec. közepén 198 db leadott vírusszűldőt jelentett a kormánybiztosnak (SL Kkb.784/1945.K. (dec. 17.)). A magánhizlalás: SL Főj.1850/1946. (máj. 18.).

Megnevezés	Csepregi járás	Csornai járás	Kapuvári járás	Soproni járás	Sopron város	Összesen	Beszolgáltatva ápr. 24-ig
Szimentáli tenyészbika		3	3			6	6
Magyar vöröstarka tenyészbika		17	18			35	32
Szimentáli tehén	308	32	55	180		575	500
Magyar vöröstarka tehén		262	293		20	575	90
Szimentáli üsző	108	136	145	70		459	407
Összes szarvasmarha db	416	450	514	250	20	1 650	1 035
Összes szarvasmarha q						5 600	
Sertés	973	1 574	1 596	597	60	4 800	3 563
Beszolgáltatva: szarvasmarha június 15-ig	398	152	275	190	20		1 035
Beszolgáltatva: sertés június 15-ig	934	906	1 303	403	17		3 563

6. táblázat: Az 1946. évi jóvátételi állat beszolgáltatás járásonként

A június 15-ig mért teljesítés a szarvasmarháknál 62,7%-os, a sertéseknél 74,2%-os értéket mutat. Tekintettel arra, hogy a tenyészállatok kivetését május elején 25%-kal csökkentették – ezt a hányadot a saját ellátásra lehetett felhasználni –, elmaradás csupán a tehenek 15%-os teljesítési arányában mutatkozott. A sertések beszolgáltatása viszont már a határidőn túl is negyedrészt elmaradásban volt. A sertések hátralékát a KM szeptember elején a vármegyei sertéshizlalás céljára engedte át. Gondot okozott ugyanakkor a leszállított állatok minősége, hiszen a május közepi átadásoknál az állomány 15%-át nem fogadta el az átvevő fél. A nagyobb károk elkerülése érdekében a KM nyomatékosan figyelmeztetett a kiadott paraméterek betartására.⁴⁸

A jó teljesítési számok mögött azonban kemény küzdelmek húzódtak meg a gazdák helyzete, érdeke és a kivetés teljesítésének kényszere között. A kialakult állapotokat legplasztikusabban a vármegye közellátási felügyelőjének a miniszterhez küldött feljegyzése írta le. „A kivetett állatmennyiség sem szarvasmarhában, sem sertésben előreláthatólag nem fog begyűlni, részben azért, mert a két tehénnel bíró gazdák teljes megnyomorítását egy bizottság sem vállalja a községekben, mivel az igavonás azzal lehetetlenné válna, ha a kettőből egyet igénybe vennénk. Leírhatatlan jelenetek játszódnak le a községekben az igénybevétellel kapcsolatosan. Voltak községek, ahol a nyílt utcán összeverték egymást a községi bizottsági tagok és a gazdák, sokan vannak, akik még az istállóba sem engedik

⁴⁸ 10.330/1946.K.M. sz. r. (ápr. 3.); Kivetés: SL Kkb.200/1946.K. (ápr. 11.); teljesítés: uo.: júl. 23., aug. 6.; Átengedés: SL Főj.2958/1946. (szept. 4.); Minőség: 601.2088/1946. (máj. 16.). Csökkentés: SL Kkb.279/1946.K. (máj. 16.).

be a bizottsági tagokat, és a karhatalom igénybevétele is sok helyen csődöt mond az ellenszegülés következtében. [...] Az igénybevétel, vagyis a szarvasmarhák bebélyegzése után következik a fontosabb és nehezebb rész, a szarvasmarhák elővezetése az elszállításához. Amennyiben itten községenként kizárólag a magyar rendőrség fogja a karhatalmat nyújtani, nem látszik biztosítottnak az állatok elszállításának a lehetősége a kitűzött program szerint. Feltétlenül kívánatos az orosz katonai hatóságok támogatása, illetve községenként legalább két orosz katona kirendelése, akik a községtől a berakodó állomásig az állatok elhajtását ellenőrzik. A szarvasmarhákkal együtt leszállítandó takarmány olyan probléma, melyet a legtöbb község képtelen megoldani. [...] A pénzellátmány, diszpozíció, nyomtatványok és fuvarlevelekről a mai napig semmi konkrét nem áll rendelkezésre.” A közellátási felügyelő április végén panaszolta a kormánybiztosnak, hogy Horvátszidányban, Németzsidányban és Peresznyén „kifejezetten megtagadták” a szarvasmarha-beszolgáltatást, emiatt az ellenőröknek utasítást adott karhatalom igénybevételére.⁴⁹ A sertések beszállítása terén a nyolc kijelölt felvásárlóból az eligazításon három jelent meg. Így a kivetés teljesítése itt is kérdésessé vált.

1947-ben a lószállítások jelentették az utolsó esetet arra, hogy a jóvátételre szükséges állatokat kivetés formájában biztosítsák. A vármegyéből az igényelt 55 db ló kivetéséből a Csornai járásra 20 db, a Kapuvárra 27 db, a Sopronra 5 db és a Csepregre 3 db esett.

A jóvátételnek a tenyésztő-szarvasmarhákra vonatkozó szükségletét 1947-től már felvásárlással szervezték, amit a Mezőgazdasági Szövetkezeti Központ (MSZK) koordinált. A Sopron vármegyei Állattenyésztő Egyesület június elsején meghirdetett akciójában az üszők esetén 4,50 Ft/kg-os, a tehének esetében 4 Ft-os, a bikáknál pedig 5,50 Ft-os kg-onkénti árat határozott meg. A felvásárlási akciót előzetes bejelentésre alapozták. 1948-ban már az év elején megjelent a hasonló felhívás azzal a különbséggel, hogy ezúttal vágóállatokat is felvásároltak. Az árban csak az változott, hogy az üszöket és a tehéneket is 4,30 Ft/kg-os áron vették át. A vágómarhákért a 2,50–2,90 Ft/kg-os árat fizették osztály-, kor- és ivar szerint. Mind a két esetben 80–70 kg szálastakarmányt és 50 kg alomszalmát is szükséges volt beadni, amit 1947-ben térítés nélkül vártak el, egy évvel később pedig 30 Ft-ot fizettek érte. Ebben az évben már a lovakat is felvásárlással biztosították a jóvátételi kötelezettség teljesítéséhez. A melegvérű kancákért 5000 Ft-ot, a hidegvérű ménekért 5500 Ft-ot fizettek.⁵⁰

A jóvátételi szállítások mögött a VH ellátásától eltérő szervezet húzódott meg. Talán ennek is köszönhető, hogy a két kötelezettség teljesítésének finanszírozása eltért egymástól. Azt már láttuk, hogy a VH ellátására szolgáló termékek ellentételezése nagy késéssel, a kormánybiztos eseti igénylései alapján, a Pénzügyminisztériumon és a KM-en keresztül rendelkezésre bocsátott összegekkel történt, hónapok múlva, *utólag*. Ezt osztották fel a járások, a községek, majd a beszállító gazdák között. A jóvátételi szállítások anyagi

⁴⁹ SL Kkb.200/1946.K. (máj. 1.), a megtagadás: uo.200/1946.K. (ápr. 27.).

⁵⁰ Lovak: SL Főj.1875/1947. (máj. 24.); Uo.2276/1947. (jún. 25.); SL Kkb.41/1948.K. (jan. 21.). Lovak: SL Főj.2183/1948. (júl. 16.).

fedezetét ellenben – az aktuális kivetés, illetve ütemezés szerint – *előre* a kormánybiztos rendelkezésére bocsátották. Így a beszolgáltatott termények árát a közellátási beszolgáltatásoknak megfelelően fizették ki, az állatok árának a megtérítését pedig csak a helyi adminisztráció késedelmei okozták.⁵¹

1945. szeptemberében a jóvátételi sertéseket 50 P/kg-os, novembertől már 500 P/kg-os, február elejétől pedig 20 000 P/kg-os áron számolták el. A szeptemberben átutalt 8250 ezer P-s, februárban pedig a 200 millió P-s előlegből lehetett kifizetni a vírussertéseket is. A sertéshizlalási takarmányok közül 1945. december végén az árpát és a kukoricát 360 P/q, a zabot 400 P/q értékben fizették ki. Január közepére ezek az árak 21 500 P/q-ra, illetve 24 000 P/q-ra emelkedtek, március végén pedig már 430 ezer P/q, április végén pedig 73 millió P/q értéket képeztek. Így érthető, hogy a Csepregi járásból leadott termények árának késői kifizetését január közepén sérelmezte a főjegyző.⁵²

A kifizetéseket a jóvátételi beszolgáltatásoknál is bonyolította az 1946. februárjában bevezetett szigorú bizonylatolási rendszer, de itt a megfelelő okmányok beszerzése nem okozhatott gondot, ellentétben a VH ellátásával. Július elejétől aztán a jóvátételi szállításokat is búzakötvénnyel fizették ki. A jóvátételre történő beszolgáltatások ismét napirendre tűzték a kártalanítási alapok létesítését, de a községekben ez sem eredményezett igazi megoldást.⁵³

Appendix

A VH ellátására és a jóvátételre történő beszolgáltatott termények, termékek és állatok késői, a gazdákat súlyosan terhelő kifizetésének okaira jogosan várunk válaszokat. Azt gondoljuk, hogy a finanszírozási folyamatok elemzése meghaladja ennek a dolgozatnak a kereteit, feldolgozásuk külön tanulmányt igényel. Ugyanakkor – legalább jelzésértékűen – a válaszok meghatározó elemeire utalhatunk a minisztertanácsi jegyzőkönyvekben található információk segítségével.⁵⁴

A SZEB 1945. április 20-án közölte a VH 1945. II. negyedévi ellátására szolgáló cikkeket és azok mennyiségét. A vételárakra a minisztertanács május 4-én 956 millió P-t

⁵¹ SL Kkb.842/1945.K. (gy., okt. 27.).

⁵² Árak: SL Kkb.552/1945.K. (szept. 10.), SL Kkb.2/1946.K. (febr. 9.); az előlegek: uo. és SL Kkb.784/1945.K. (szept. 30.). Takarmányárak: SL Kkb.611/1945.K. (dec. 28.), uo. 4/1946.K. (jan. 14. és márc. 30.).

⁵³ SL Kkb.27/1946.K. (febr. 20.), uo.200/1946.K. (máj. 6.). Kártalanítási alapok pl.: SL Alisp.4394/1946. (Győr: máj. 2., Cirák és Dénesfa: máj. 10. Zsira: SL Kkb.200/1946.K. (gy., jún. 29.). A búzaegyenértékek: 1 kg marha= 5 kg búza, tenyészbika=6 kg, 1kg sertés= 10 kg búza, esetleg más termény ebben az értékben. A szétosztásnál a 3.630/1946. M.E. sz. r. szerint jártak el.

⁵⁴ *Szűcs László*: Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.–1945. november 15. A–B kötet, Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 28. Bp. 1997.; *Szűcs László*: Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei A. kötet 1946. február 5. - 1946. július 19. B kötet: 1946. július 26–1946. november 15. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 38. Budapest, 2003.; *G. Vass István*: Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15.–1946. február 4. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 41. Budapest, 2005.

hagyott jóvá a hivatalosan megállapított, illetve „hozzávetőleges” árakkal számolva. Az előterjesztés határozottan *felvásárlással* történő beszerzésről szólt, és kitért arra, hogy a kormánybiztosokat már utasította a miniszter, hogy „a beszerzést hitelben vagy bankkölcsönnel, esetleg vármegyei előlegezésben bonyolítsák le.”⁵⁵

A VH III. negyedévi ellátásra július 25-én – az 1944. őszén volt hivatalos árak tisztesítésében számolva – 1280 millió P-t hagyott jóvá a minisztertanács, amit havi bontásban terveztek eljuttatni a kormánybiztosokhoz, akik az élelmiszerek *kivetését, felvásárlását* és átadását bonyolították. Ugyanekkor, a nemrég megkötött jótételési szerződésnek megfelelően, az első évi szállításra 660 ezer q búzát, 140 ezer q kukoricát kellett összegyűjteni. Ezeket a szabadpiacon tervezték felvásárolni, a búzára 2000 P/q, a kukoricára pedig 1200 P/q árral számolva összesen 1488 millió P-t irányoztak elő. A 60 000 db sertés, valamint a hizlalásukhoz szükséges 360 ezer q takarmánygabona kivetés útján történő megszerzéséhez 486 millió P-t hagytak jóvá. A rossz termés, az ellátási nehézségek és az árváltozások miatt november 21-én 500 millió P pótlást használhatott fel a KM a III. negyedévi ellátásra. Ugyanekkor 35 000 db jótételési sertés szállítására és 2700 q zsirra 8 milliárd P folyósításához járult hozzá a minisztertanács.⁵⁶

Azt láttuk, hogy a VH ellátására az 1945. IV. negyedévi beszállítások teljesítése elhúzódtak. Ezt és az infláció felgyorsulását figyelembe véve nem csodálkozhatunk azon, hogy a fedezetül szolgáló összegek is több lépcsőben álltak rendelkezésre. Az 1945. november 21-én igényelt 59 887 millió P összeget a felvásárlásokra tervezett részletes, az egységárakat is tartalmazó kimutatással támasztotta alá a közellátásügyi miniszter. November végéig azonban ennek az összegnek csak egyharmadát bocsátották a KM rendelkezésére, és a felvásárlás is elhúzódtott, aminek következtében a nagymértékben megemelkedett árakon már a szükséges mennyiséget beszerezni nem lehetett. Emiatt 1946. január 5-én – a decemberi árak figyelembevételével – további 176 milliárd P kiutalását kérte a miniszter. Ennek felhasználásához azonban csak a felvásárolandó termékek értékének megfelelően, esetenként igényeléssel járult hozzá a minisztertanács. Egy héttel később a jótételési sertések felvásárlására újabb 22 594 millió P-t, majd január 21-én a sertéshizlalásra 6622 millió P-t kapott a KM. Az új kormány február 5-i ülésén az derült ki, hogy „A jótételési hitelek felvétele nehézségekbe ütközik, mert bár azok a minisztertanács által megszavaztatnak, de nem tud hozzájutni a pénzhez. A Gazdasági Főtanács (GF) szelektálja a megszavazott hiteleket.” – panaszolta a közellátási miniszter.⁵⁷ Joggal feltételezhetjük, hogy a VH ellátásával kapcsolatban is hasonló fékek működtek.

1946. február végén a közellátási miniszter elismerte, hogy a jótételési szállítások teljesítésének elsősorban a pénzügyi feltételek szabnak határt. Tájékoztatást adott, hogy

⁵⁵ Szűcs 1997. A. köt. 26. ülés, 29. napirendi pont, 26/g melléklet, 418–420. p.; uo. 458. p.

⁵⁶ Szűcs 1997. A. köt. 41. ülés, 34–37. napirendi pontok (697–698. p.) és 41/e. mell. (713–714. p.); G. Vass 2003. 118. p.;

⁵⁷ G. Vass 2005. 70. ülés 76–78. napirend (118. p.) és 70/f. melléklet (139–141. p.). Január 5-i: uo. 458. p. Január 12. 79. ülés, 73. és 75. napirendi pont, 508–513. p. Jan. 21.: 81. ülés, 49. napirend, Febr. 5.: Szűcs 2003. 1. ülés, 13. napirend, 80–81. p.

tárcájának másfél billió P tartozása van az eddigi teljesítésekkel kapcsolatban. Mindemellett a jótételei áruk előteremtését a kellő karhatalom biztosításától tette függővé. Rákosi Mátyás államminiszter kifejtette: „Hónapok óta halljuk, hogy a gazdák jelentős részének ígérvényekkel kell fizetni, nem érti, miért nem hisznek a gazdák, amikor az ígéret úgy szól, hogy aratás után búzában, vagy pedig az akkori folyó értékben visszakapják.” Majd hozzáfűzte: „Dacára annak, hogy a főváros gazdasági helyzete ilyen nehéz, egyetlen egy esetben sem történt meg, hogy faluban a közellátás embere karhatalommal bement volna és feltárta volna a való helyzetet.” A kormány tagjainak a hozzáértést és a kellő információkat sok esetben nélkülöző, sajátos mentalitásából fakadó állapotot jól írta le Gordon pénzügyminiszter összegzése: *„Igen messzemenően hozzájárul a gazdasági élet teljesítőképességének lecsökkentéséhez a politikai élet túltengése.”* [kiemelés: H.A.].

Folytatva a VH ellátásának 1945. IV. negyedévi finanszírozásáról írtakat, 1946. március 14-én a korábban már rendelkezésre bocsátott 209 887 millió P mellett, 1337 milliárd P állt a KM rendelkezésére. Május elejére a helyzet kritikussá vált. „... a Vörös Hadsereg ellátásával kapcsolatosan igénybe vett termények, termékek, állatok átvételi ára ezidőszerint erősen meghaladja az 1500 billiót, amellyel szemben napi 1-2 billiós összegeket térítünk. A falu hangulata ezért nagyon romlik, amit még fokoz, hogy a folyó évi jótétellel kapcsolatos 100 000 db körüli sertés és több mint 20 000 db szarvasmarha igénybevétele is most van folyamatban, amelyekért *készpénzben ugyancsak nem fizetünk semmit.*” – tárta fel a helyzetet a közellátási miniszter [kiemelés: H.A.]. A megoldást a búzakötvénnyel való kiegyenlítésben látta. Ezt a témát azonban – a minisztertanács határozata ellenére – a Gazdasági Főtanács ekkor nem tűzte a napirendjére.⁵⁸

A VH 1946. II. negyedévi ellátására 1946. június 5-én 132 millió bilpengőt bocsátottak a KM rendelkezésére, miközben az áruk egy részének felvásárlását már a Jótételei Hivatalon keresztül látták el forrással. Végül is a minisztertanács a július 2-i ülésén döntött úgy, hogy „... a Vörös Hadsereg 1945. negyedik negyedévi ellátása, valamint a folyó jótételei kötelezettségek teljesítésének céljaira igénybe vett mezőgazdasági termények, termékek és állatok ellenértéke” búzakötvénnyel legyen kiegyenlítve.⁵⁹

Összegzés

A leírtak összegzéséül megállapíthatjuk, hogy mind a Csepregi járás, mind Sopron vármegye aránylag kevés veszteséget volt kénytelen elviselni az itt áthaladó fegyveres harcok során. Ugyanakkor a gazdálkodást érintően az ország többi részéhez képest nagyobb

⁵⁸ Szűcs 2003. 7. ülés, 2. napirend, 205–210. p. A szanalási programban: „Az állam ne folyósítson előlegeket a jótételei vállalatoknak, hanem csak szállításkor fizessen; a jótételei vállalatok pedig bankszerű hiteleknek bankoktól való felvétele útján finanszírozzák termelésüket.” (uo. 7/9.a melléklet, 219. p.). Március 14.: uo. 11. ülés, 28. napirend, 299. p. Május: uo. 23. ülés, 58. napirendi pont, 595–596. p.

⁵⁹ Szűcs 2003. 30. ülés, 2. napirend, 763–765. p.; Július 2.: uo. 37. ülés, 32. napirendi pont, 918–919. p. A Pénzügyminisztérium a GF utasítására tette ezt lehetővé, a búzakötvényekről a GF június 4-i ülésén döntöttek.

veszteségek érték a Szálasi-rendszer alatt, különösen annak utolsó heteiben, napjaiban, az állatok és a termények jelentős részének nyugatra „mentése” miatt. A front átvonulása, majd a megszálló Vörös Hadsereg az ún. úri birtokok gazdaságain túl a kisgazdaságoknak is jelentős károkat okoztak. A raktárkészletek zárolása mellett ez főképp az állatállományban, azon belül is a szarvasmarha- és a lóállományban okoztak nehezen pótolható veszteségeket.

A közellátást, a hadsereg élelmezését és az áruszállítási kötelezettségeket kiszolgáló háború alatti beszolgáltatás a háború után – rendkívüli követelményként – először a VH ellátására szolgáló termények, termékek és főleg állatok begyűjtésével folytatódott. Azt láthattuk, hogy ezzel a feladattal a kormányzat keveset törődött, nem voltak pontos információi a valóságos helyzetről, a közellátási kormányzat pedig a teljes vertikum átlátása, értékelése helyett megelégedett a vélt politikai szempontoknak való megfeleléssel. (Gondoljunk a szarvasmarha-beszolgáltatásokra és a tenyészállatok megóvásáról és a tejbeszolgáltatás biztosításáról szóló rendeletek követelményeinek ellentmondására. Vagy utaljunk a „felvásárlással” foglalkozó döntésekre, miközben a kivetés és szigorú beszolgáltatási kötelezettség rendszere működött, akár karhatalom igénybevételével is.) A végrehajtás felelősségét az állami szintről szívesen tolták át a vármegyékhez, terheit pedig teljes egészében a falun élőkre, a parasztságra.

Nem kétséges, hogy a közigazgatást ért újszerű feladat megoldását a háború utáni viszonyok tovább nehezítették. Sem adatokkal, sem a levéltári anyagokból megszereshető információkkal nem igazolható a helyi közigazgatási feladatokat ellátók rosszindulata, elfoglaltsága bármilyen társadalmi csoporttal kapcsolatban, de a megszálló hadsereggel szemben sem. Munkájuk esetleges hiányosságait egyéni kvalitásuknak és megkérdőjelezhetetlen túlterheltségüknek tudhatjuk be. A kutatóban az a benyomás alakulhatott ki, hogy az anyagi terheket valójában viselő parasztság 1945 utolsó hónapjaiig önzetlenségéről és szolidaritásáról adott számtalan bizonyítékot. De amikor rádöbentek arra, hogy a kormányzat semmibe veszi áldozatukat azzal a térítési móddal, amelyet alkalmazott, a helyzet alapvetően megváltozott. Ezt követően sokasodtak meg a panaszok, kerültek napirendre községi szabályzatok, a kiegyenlítési, kártalanítási alapok. Ez utóbbiak létrejötte, tervezett működési módja, de leginkább működésképtelensége – ebből a szempontból mindegy, hogy a vármegyei kezdeményezésre vagy a kormányrendeletre gondolunk – három dolgot mindenképpen bizonyított.

1. Az állami irányítás tisztában volt azzal, hogy a beszolgáltatott árukért nem azok tényleges árát fizeti meg.

2. A terhek áthárítása a falusi lakosságra semmivel nem indokolható, kizsákmányoló jellegű lépés volt.

3. Az alapok létrehozásának indoka és működési módja bizonyítja a legjobban, hogy a VH ellátásának és a jóvátételi szállítások mezőgazdaságra háruló részének a terhet főképpen a középparasztság viselte.

Csak attól lehetett elvenni, akinek volt. Állatot, terményt, terméket. Ez akkor is megterhelő és a kibontakozást veszélyeztető lépés lett volna, ha tisztességesen megfize-

tik az árát. De, mint láttuk, nem így történt. Az aránytalan teherből aránytalan áldozat lett. Ismételjük meg a kulcsmondatot: „Azt kérjük, hogy vagy fizessék meg az árát, vagy ne fizessenek semmit, mert akkor legalább abban a tudatban élünk, hogy ingyen adtuk.” Ebben a mondatban egyszerre van jelen a parasztgazda büszkesége és a mérhetetlen elkeseredettsége. Lehet, hogy a háború után ezzel kezdődött meg az a folyamat, amelyik az előbbi – a gazdatudat – fokozott, majd drasztikus csökkentésére irányult. Az elkeseredettség pedig az elvonások erőteljes növekedése, a termelés szabályozásában bevezetett, de a háborúval már közvetlen összefüggésben nem álló intézkedések sorozatával nőtt. A későbbi történések ezeket – sajnós – messzemenően igazolják.